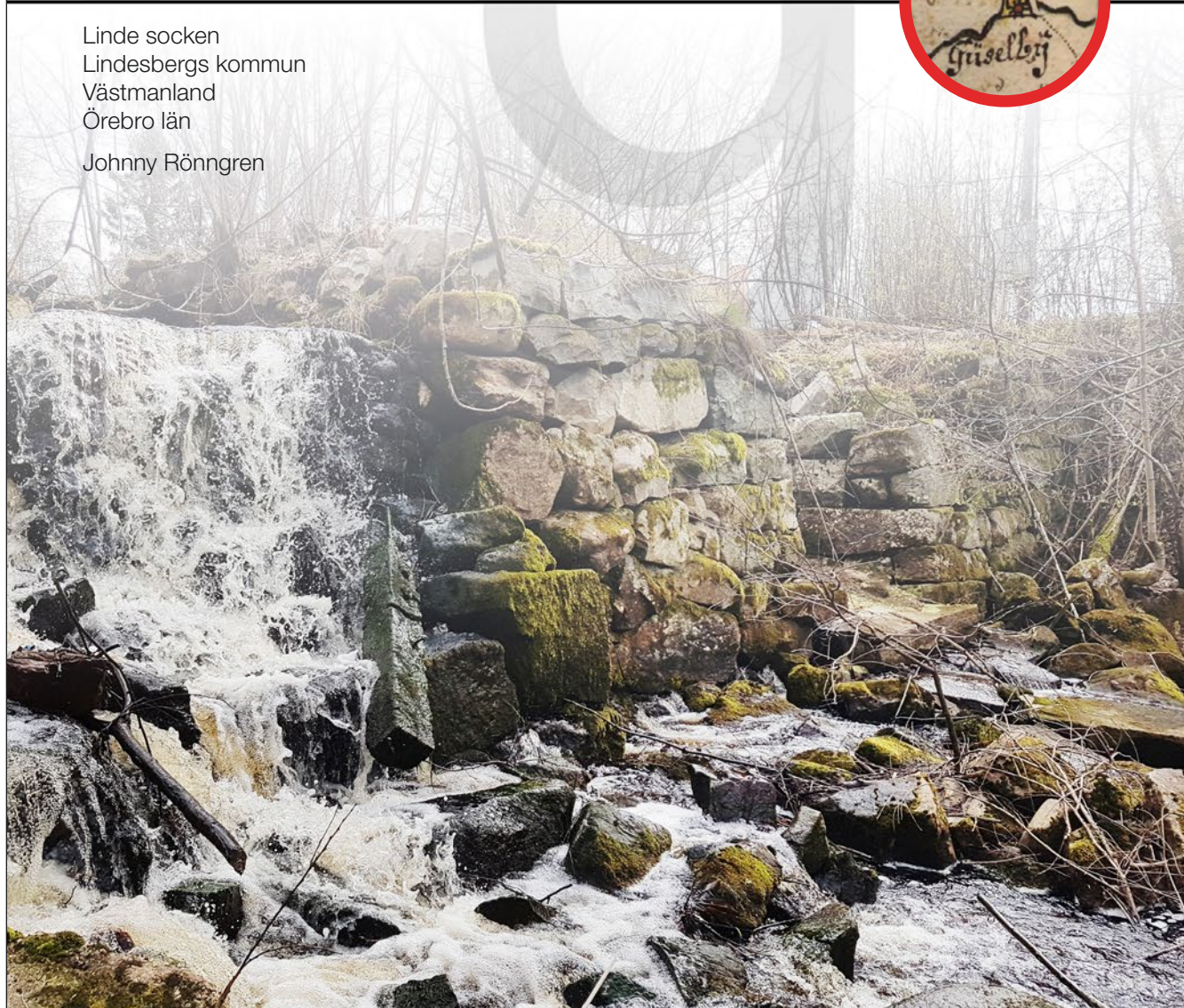

Kulturhistoriskt kunskapsunderlag inom del av Albäcksåns vattensystem – Linde socken

Linde socken
Lindesbergs kommun
Västmanland
Örebro län
Johnny Rönngren

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB

Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro

Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se

arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översiktskarta över Örebro län med platsen för inventeringen markerad i rött.

© 2021 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2021:36

Författare	Johnny Rönngren
Kvalitetsgranskning	Annica Ramström
Grafisk form	Nina Balknäs
Omslagsfoto	Hyttdammen i Gusselby hytta (L1981:3398). Dammen var verksam även efter hyttverksamheten upphört och försåg en kvarn, en såg och ett tröskverk med vatten.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2021:36

KUNSKAPSUNDERLAG – INVENTERING

Kulturhistoriskt kunskapsunderlag inom del av Albäcksåns vattensystem – Linde socken

Linde socken
Lindesbergs kommun
Västmanland
Örebro län

Johnny Rönngren

Lst dnr 537-7024-2020

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Örebro
Kommun	Lindesberg
Landskap	Västmanland
Socken	Linde
Fastigheter	Ett flertal

Fornlämningsnummer	Ett flertal
Lämningstyp	Ett flertal
Datering	Historisk tid

Typ av undersökning	Kunskapsunderlag
Länsstyrelsens beslutsdatum	2020-11-02
Länsstyrelsens diarienummer	537-7024-2020
Uppdragsnummer i Fornreg	202001420
Arkeologgruppens projektnummer	P20078

Projektledare	Johnny Rönngren
Fältpersonal	Johnny Rönngren

Undersökningstid

Undersökt yta	Längs 3 900 meter
Inmätningsteknik	Handhållen GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd påträffades i samband med inventeringen.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	7
Inledning	9
Syfte och målgrupper	9
Metod och genomförande	9
Tidigare inventeringar	9
Ej medtagna lämningar	9
Bakgrund och kulturmiljö	11
Landskapet	11
Platsens historia	12
Gusselhyttan	17
Den sista sammanslagningen – Gusselbys hyttlag till Gusselhyttan	20
Sammanslagning av två Vattensystem	21
Fornlämningsbild före inventering	22
Resultat	24
Objekt 1: industri övrig – L1980:618	26
Objekt 2: hyttområde – L1981:3398	27
Objekt 3: träindustri – L1979:1383	30
Objekt 4: kvarn – L1979:833	30
Objekt 5: bro – L1980:617	31
Objekt 6: hammarområde – L1981:3791	32
Objekt 7: tegelindustri – L1981:9963	34
Objekt 8: bro – L1980:129	35
Objekt 9: bro – L1981:9987	35
Objekt 10: kvarn – L2021:3597	36
Objekt 11: träindustri – L1981:9986	36
Objekt 12: bro – L1981:9675	38
Objekt 13: bro – L1981:9674	38
Objekt 14: hyttområde – L1981:9621	39
Objekt 15: dammvall – L1980:334	40
Objekt 16: dammvall – L1980:600	41
Objekt 17: dammvall – 1980:601	41
Objekt 18: övrigt – L1981:9620	41
Objekt 19: småindustriområde – L2021:3720	41
Objekt 20: hyttområde – L1980:657	44
Objekt 21: bro – L1981:9966	45
Objekt 22: gårdstomt/bytomt – L2021:3622	46
Objekt 23: dammvall – L2021:3623	46
Objekt 24: Fyndplats – L1981:9647	47
Tolkning	48
Bergsbruksnäringen	48
Broar	51
Övrig industriell verksamhet	51
Referenser	54

Figur 1. Karta över området kring Gusselby och Gusselhyttan med platsen för inventeringsområdet markerad med svart. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

På uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län, enheten Vatten och naturmiljö, har Arkeologgruppen AB skapat ett kunskapsunderlag för Albäcksåns vattensystem. Kunskapsunderlaget är baserat på resultaten av kart- och arkivstudier samt fältinventering. Inför utförd inventering fanns 24 registrerade lämningar i området. Av dem uteslöts tre objekt då de inte var relevanta för uppdraget som främst innebar att inventera lämningar längs vattendraget. Vid inventeringen påträffades fyra nya lämningar som registrerades. Efter utfört arbete finns 27 lämningar inom området.

Albäcksåns vattensystem har sedan tidigt 1500-tal fungerat som vattenkraftresurs åt bergsbruket. Sammanlagt har tre hyttor och en hammare varit belägna inom vattendraget (Gusselby, Dalkarlshytte bruk, Gusselhyttan). Vidare kan från

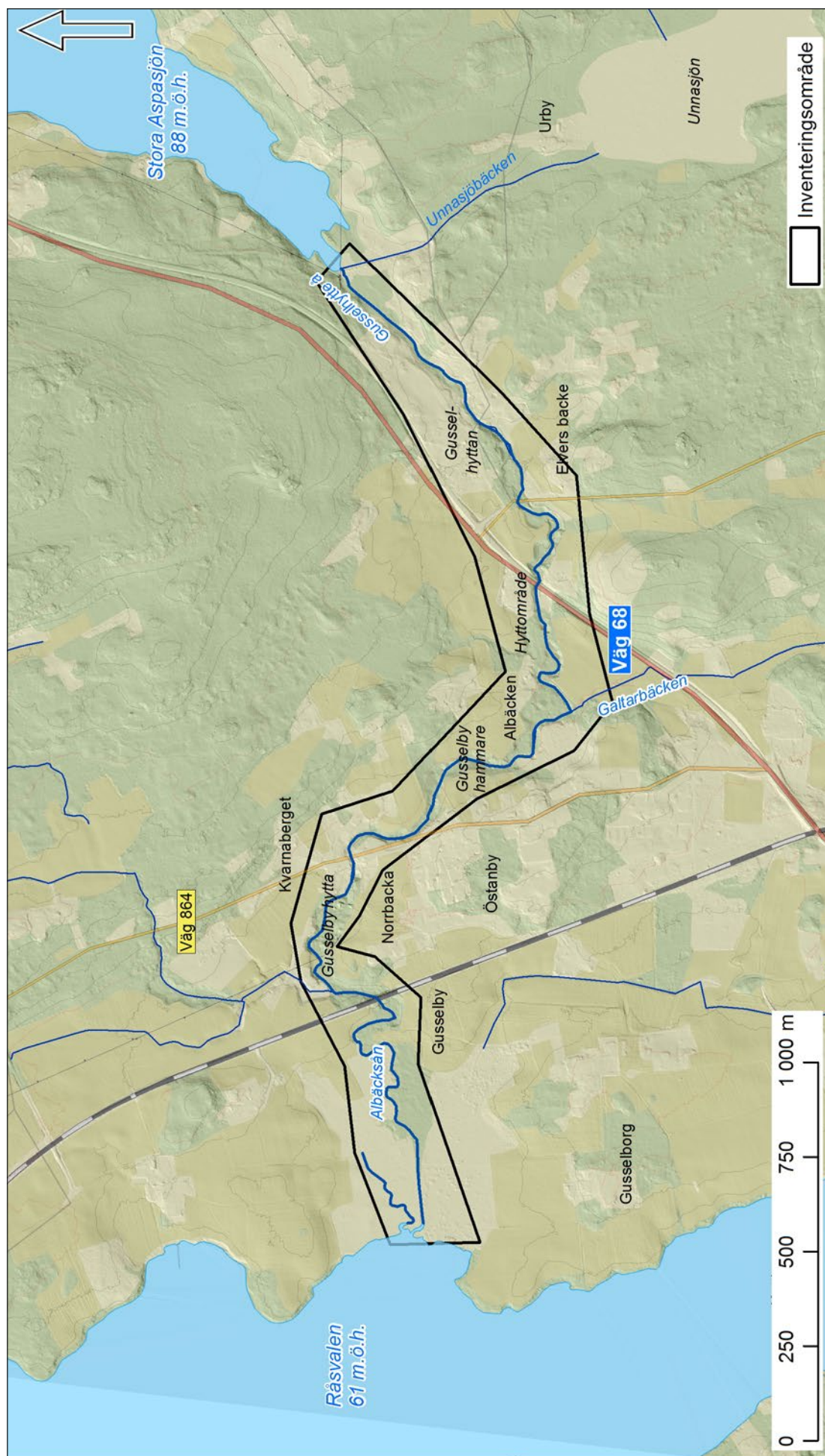
1700- och tidigt 1800-tal beläggas att fem kvarnar och en såg varit belägna vid vattendraget där bruket av sågen varit kopplad till bergsbruket och sköttes av två hyttlag (Gusselby, Gusselhyttan).

Under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal har hyttlagen i närområdet centraliserats och sammanlagits så att sju hyttlag bedrev tackjärnsproduktion vid Gusselhyttan. Därmed fungerade Albäcksån som en viktig kraftkälla och arbetsplats för fler människor än de närmast boende vid vattendraget.

Under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal sker en ökad intensitet, diversifiering och rationalisering av vattenbruksanläggningarna vid vattendraget. Sågar, raffelstoppsfabriker och en tegelfabrik anläggs tillsammans med ytterligare en masugn.

Objekt nr	Beskrivning	Antikvarisk bedömning
1	Tröskverk med husgrund och ränna. 1800-tal.	Fornlämning
2	Gusselby hytta, verksam åren 1538-1817.	Fornlämning
3	Såg, brukad av Gusselby och Gusselhyttans hyttlag, erhöill privilegier år 1764.	Ingen antikvarisk bedömning – uppgift om
4	Tre kvarnar har i olika konstellationer varit i bruk inom Gusselby hyttområde under åren 1703-2000.	Ingen antikvarisk bedömning – uppgift om
5	Bro, stenvalvsbro till landsväg. Bro förekommer på platsen i karta från år 1703.	Övrig kulturhistorisk lämning
6	Hammare, inom Gusselby. I bruk under 1500-1600-tal.	Fornlämning
7	Tegelindustri, i bruk under sent 1800-tal -tidigt 1900-tal.	Övrig kulturhistorisk lämning
8	Bro, stenvalvsbro anlagd under 1800-tal.	Övrig kulturhistorisk lämning
9	Bro, stenvalvsbro mellan landsväg och Gusselhyttan. Bron förekommer på platsen i karta från år 1703.	Övrig kulturhistorisk lämning
10	Tre kvarnar har funnits längs en sträcka om 300 meter, enligt karta från år 1703.	Ingen antikvarisk bedömning – uppgift om
11	Såg och raffelstoppsfabrik från tidigt 1900-tal.	Övrig kulturhistorisk lämning
12	Bro, stenvalvsbro anlagd under tidigt 1900-tal.	Övrig kulturhistorisk lämning
13	Bro, stenvalvsbro med oklar datering.	Övrig kulturhistorisk lämning
14	Dalkarlshytte bruk, anlagd under 1800-talets första hälft.	Fornlämning
15	Dammvall, till Dalkarlshytte bruk	Fornlämning
16	Dammvall, se objekt 19	Ingen antikvarisk bedömning
17	Dammvall, se objekt 19	Ingen antikvarisk bedömning
18	Övrigt, se objekt 19	Ingen antikvarisk bedömning
19	Såg och raffelstoppsfabrik från sent 1800-tal – tidigt 1900-tal.	Övrig kulturhistorisk lämning
20	Gusselhyttan, verksam åren 1538-1947	Fornlämning
21	Bro, stenvalvsbro som även fungerat som damm till Gusselhyttan.	Möjlig fornlämning
22	Gusselhyttans bytomt, numera med främst modern bebyggelse.	Möjlig fornlämning
23	Hålldamm till Gusselhyttan. Anlagd kring sekelskiftet 1700-1800-tal.	Fornlämning
24	Fyndplats med slaggstensförekomst.	Övrig kulturhistorisk lämning

Tabell 1. Objekttabell.

Figur 2. Inventeringsområdet längs Albäcksåns vattensystem med ingående sjöar. Skala 1:15 000.

Inledning

Länsstyrelsen i Örebro län planerar att utföra vattenvårdsåtgärder inom Albäcksåns vattensystem varvid ett kunskapsunderlag har beställts som beskriver de lämningarna och de verksamheter som bedrivits längs vattendraget. Fältinventeringen utfördes under april 2021. Tilldelningsbeslutet fattades den 2 november 2020 av Länsstyrelsen i Örebro län (dnr 537-7024-2020).

Syfte och målgrupper

Syftet med uppdraget var att i ett kunskapsunderlag beskriva de lämningar och verksamheter som förekommit längs Albäcksåns vattensystem. Kunskapsunderlaget skulle innehålla redogörelse för de olika verksamheterna längs vattendragen samt hur de utvecklats över tid där olika vattenverksamheter hänger ihop med varandra inom, men även utanför, det aktuella inventeringsområdet. Kunskapsunderlaget skulle utgöra underlag för kommande vattenvårdsåtgärder där hänsyn till kulturmiljöer behöver iakttas.

Metod och genomförande

Arbetet inleddes med arkiv-, litteratur- och kartstudier och omfattade en genomgång av de digitala arkiven. Först gjordes en sökning i Kulturmiljöregistret (KMR) med nedladdning av registrerade objekt i syfte att klarlägga den kända fornlämningsbilden i området. Vidare gjordes en kontroll av eventuella tidigare kulturhistoriska insatser i form av inventeringar eller undersökningar i området. Därefter genomfördes en genomgång och djupanalys av Lantmäteriets digitala kartmaterial, vilket innefattar Rikets allmänna kartverk, Lantmäteristyrelsens kartarkiv och Lantmäterimyndighetens kartarkiv. Syftet var att hitta eventuella försvunna bebyggelseenheter eller andra idag försvunna, men tidigare

karterade, lämningar inom inventeringsområdet. Kontakt togs med den lokala hembygdsföreningen i Gusselby varvid Hugo Larsson, född under 1940-talet och uppvuxen i området, intervjuades.

Vid arkivstudier har också arkiv från Bergskollegium, hyttstämmoprotokoll från Linde bergslag och bergsjordeböcker studerats. Dessa handlingar kan i vissa fall innehålla detaljer i form av ålder, syfte och funktion rörande de olika lämningarna inom vattendraget.

Efter arkivstudierna genomfördes en fältinventering, vilket innebar att inventeringsområdet besiktigades okulärt i syfte att hitta tidigare ej kända forn- och/eller kulturlämningar ovan mark. Vid fältinventeringen utnyttjades resultaten från arkivstudierna som vägledning. Vidare besöktes redan registrerade lämningar i syfte att klarlägga om deras antikvariska status, lämningsbeskrivning och bedömning av lämningstyp var korrekt. Ändringar och nyregistreringar infördes därefter i Kulturmiljöregistret i samråd med Länsstyrelsen i Örebro län och Riksantikvarieämbetet.

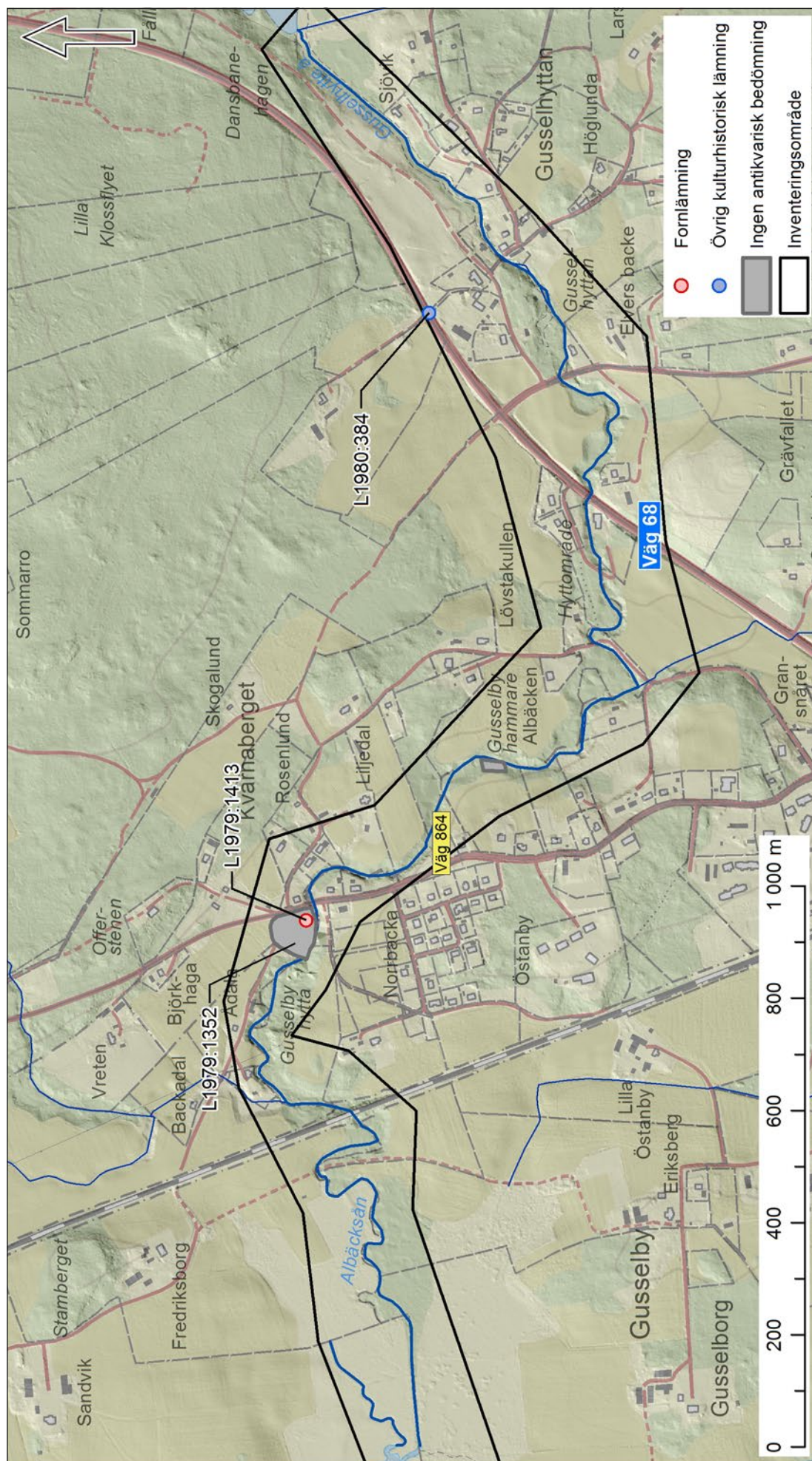
Tidigare inventeringar

Tidigare inventeringar har utförts av Almunga AB år 2017 vid dammarna i Gusselby hyttområde (L1981:3398) och dammen vid stora Aspasjöns utlopp (Ulfhielm & Wikell 2017a, 2017b). Vidare har Arkeologgruppen AB år 2017 gjort en kulturhistorisk och arkeologisk inventering inför byggandet av en fiskeväg vid Gusselby hyttområde (L1981:3398) år 2018 (Ramström 2017).

Ej medtagna lämningar

Inom inventeringsområdet finns tre lämningar som inte ingår som uppräknade objekt i följande resultatkapitel. De utelämnade objekten är:

- L1979:1352 – hyttområde:
överförd till hyttområde L1981:3398
- L1979:1413 – ristning, medeltid/historisk tid:
sten med inristade initialer, inte relevant för uppdraget.
- L1980:384 – husgrund, historisk tid:
plats för bysmedja, belägen omkring 140 meter från vattendraget, inte relevant för uppdraget.

Figur 3. Ej medtagna lämningar.

Bakgrund och kulturmiljö

Landskapet

Albäcksåns vattensystem är beläget omkring 6 kilometer norr om Lindesberg. Den inventerade sträckan uppgick till 3 900 meter. Vattendraget rinner mellan två sjöar, Råsvalen i väst och Stora Aspsjön i öster. Fallhöjden mellan sjöarna är 27 meter där Stora Aspsjön befinner sig på 88 meters höjd över havet och Råsvalen på 61 meter över havet. Längs sträckan kallas vattendraget Albäcksån från utloppet österut till Gusselhyttan där namnet övergår till Gusselhytte å. Vattendraget rinner genom ett flackt landskap vars jordarter utgörs av postglacial- och glacial lersilt som vid utloppet i Råsvalen övergår i kärrtorv. Den största nivåskillnaden förekommer i vattendragets östra del, mellan Gusselhyttan och Dalkarlshytte bruk där fallhöjden är omkring 15 meter längs en 1 000 meter lång sträcka. Terrängen invid vattendraget utgörs till stor del av en dalgång med en varierande bredd på 10–60 meter med ett djup av 2–4 meter. Bredden på vattendraget varierar mellan 3 och 6 meter. Väster om Gusselby hytta fram till utloppet i sjön Råsvalen är fallhöjden endast tre meter längs en sträcka om 800 meter. Den låga fallhöjden i kombination med den underliggande marken av silt och kärrtorv innebär att vattendraget meandrar och har flera skarpa åkrökar. Omkring 20 meter norr om vattendragets utlopp i sjön Råsvalen finns det ursprungliga utloppet som delvis fyllts igen och ersatts av en rätlinjig grävd åfåra på 200 meter.

Figur 4. Vattendraget meandrar och dess strandzoner ändrar sannolikt karaktär över tid då innerkrökar fylls på med avlagring och ytterkrökarna urgröps av det strömmande vattnet. Här i området kring utloppet i Råsvalen. Foto från öster.

Figur 5. Delar av sträckan utgörs av en bred dalgång som vattnet tidigare skurit ut genom landskapet. Här i området kring Gusselby hammare. Foto från söder.

Platsens historia

GUSSELBY

Dagens Gusselby består av modern bebyggelse längs väg 864. Gusselby bytomt finns inte registrerad i kulturmiljöregistret. Tidigare utgjordes byn av en så kallad bergsmansby med 13 gårdar som ägde marken kring utloppet av Albäcksån. Byns äldsta belägg är från år 1538 (Tham 1943:293). Till skillnad från de flesta andra bergsmannabyar i Linde socken, var inte byn uppbyggd kring hyttan utan belägen på en höjd, omkring 1 kilometer sydväst om hyttbacken. Byn utgjordes av en radby omgiven av sina inägor i form av åkrar, ängar och hagmarker och påminner således snarare om en

bondby från slättområdena i de södra delarna av länet. Byns ägor utgjordes av ett långsmalt område om 7 000×100 meter i nordnordvästlig–sydsydöstlig riktning längs sjön Råsvalens sydöstra strand. I bergsjordeboken från år 1823 kommenteras att byns åkermarker var omfattande och goda och brukades mest med trädesbruk; även ängsmarkerna var givande. Emellertid var tillgången på skog vid denna tid liten (Bergsjordeböcker 1823:26). Enligt sockenkartan från åren 1703–1704 utgjordes byn av sju bergshemman fördelade på 13 gårdar, och var därmed en medelstor by i socknen (LMS 1703-04:S46-1:1). Inga större gruvor har funnits inom Gusselbys ägor utan järnmalm har hämtats från Stråssa omkring

Figur 6. Uträckning över Gusselbys och Gusselhyttans ägor. Hyttorna är markerade med röda punkter. Gruvorna i norr och nordväst är markerade i svart. I kartan syns även hyttornas dammsjöar Aspäsjön och Stora Mjuggsjön samt tillhörande mindre sjöar och vattendrag som vid denna tid ingick i Albäcksåns vattensystem. Skala 1:150 000.

10 kilometer norr om byn (se Bergsjordeböcker 1823:26). I Bergsjordeboken från år 1823 beskrivs tackjärns kvalitén hos hyttan vara "försvarlig ehuru ej av bästa slaget".

Själva hyttan var belägen omkring 800 meter uppströms Albäckens utlopp i sjön Råsvalen, vid ägogränsen till Gusselhyttan. Placeringen för Gusselby hytta ger därmed ett perifert intryck. Dock är läget väl valt utifrån de naturliga förutsättningarna som bergsmännen i byn hade att förhålla sig till. Hyttan var placerad vid den enda plats där tillräcklig fallhöjd har kunnat nyttjats vid anläggande av en damm. Vidare passerar landsvägen upp mot Stråssa genom hyttområdet, vilket innebar att man ur en logistisk synvinkel har haft en enkel transportväg för malm från gruvområdet. Fallet vid dammen vid Gusselby hytta förefaller ha varit tillräcklig för att förekomma den omständighet att hyttan var belägen nära vattendragets utlopp och därmed var "sist i kön" för vattentillgången. Omkring 1 800 meter uppströms fanns Gusselhyttan med sin hytta och tre kvarnar, vilka erhölet sitt vatten direkt från Aspasjön och Mjuggsjön vars vatten magasinerades med hjälp av hålldammar (Hyttstämprotokoll 1755-1825:151). I hyttstämprotokoll från år 1808 beskrivs att vattenhjulet vid hyttan i Gusselby utgjordes av ett överfallshjul som därmed krävde mindre vattentillgång (Hyttstämprotokoll 1755-1825:151).

Förutom hyttan fanns även en hammare i Gusselby som är omnämnd i samband med dess skattläggning åren 1539 och 1609 (Johansson 1889-91:157; Blomberg 1936:220). Den saknas i

en karta upprättad år 1688 och inte heller registrerad som "öde hammare" i sockenkartan från åren 1703-1704 (LMS 1688:S8:13; LMS 1703-04:S46-1:1). Den förefaller därmed ha fallit i glömska redan kring år 1700, vilket antyder att hammaren haft en kort bruksperiod i relation till hyttan i Gusselby som lades ned först år 1817 (Hyttstämprotokoll 1755-1825:165).

Kartmaterialet för Gusselby är omfattande, särskilt för tiden kring 1800-tal. Den äldsta kartan nämnd ovan, från 1688, utgörs av karta över Linde bergslag. En senare sockenkarta över Linde åren 1703-1704 uppvisar samma bild av området

Figur 7 (överst). Karta från år 1688 över Linde bergslag (LMS 1688:S8:13). Området kring det inventerade vattendraget är inringat med vit cirkel. Längs vattendraget finns Gusselby och Gusselhyttan.

Figur 8 (nederst). Sockenkartan över Linde år 1703-04 (LMS S46-1:1). Längs Albäcksån fanns två hyttor och fem kvarnar. Gusselbys bytomt var belägen omkring 1 kilometer sydväst om sin hytta medan Gusselhyttans bytomt var anlagd runt hyttområdet.

längs vattendraget som den tidigare kartan. Längs vattendraget finns två hyttor som utgjordes av Gusselby och Gusselhyttan. Enligt kartan från åren 1703-1704 anges två skvaltkvarnar finnas invid hyttan i Gusselby, en skattlagd och en oskattlagd. Kvarnarna finns även omnämnda i jordeboken från år 1754 (Bergsjordebok 1754-1823:67ff). Området mellan hyttan och vattendragets utlopp utgjordes enligt kartan av inägomark bestående av ängsmark.

År 1770 genomfördes storskiftet i Gusselby varvid en mer detaljerad karta upprättades (LMS 1770:S36-75:1). Landskapsutnyttjandet längs vattendraget var det samma som återges i den tidigare kartan från åren 1703-1704. Det sankla låglänta området mellan hyttan och vattendragets utlopp utgjordes av ängsmark medan det mer höglänta området kring hyttan och vidare mot sydöst ned mot Galtebäcken utgjordes av skogsmark. Skogsmarken beskrivs genomgående utgöras av "tall och stybbesgångar", vilket antyder att skogarna närmast vattendraget bestod av ungskog som sannolikt utsatts hårt av avverkning i samband med kolning för masugnens produktion av tackjärn. Vid en senare upprättad karta vid enskiftet år 1813 har större delen av den tidigare skogsmarken kring hyttan odlats upp och nyttjas som både ängs- och åkermark (LMS 1813:S46-37:2). Vid jämförelse med hyttområdets utsträckning mellan 1770 och 1813 års kartor förefaller hyttbackens yta ha utökats år 1813 till att även omfatta ett område om 160×50 meter i nordsydlig riktning, öster om landsvägen vid hyttan. I senare upprättade kartor från sent 1800-tal anges denna yta öster om vägen utgöras av "sinderbacke" vilket innebär att man låtit fylla ut ytan med hyttslag (LMA 1898:18-LIN-711; LMA 1899:18-LIN-691; LMA 1900:18-LIN-684). I enskifteskartan från år 1815 finns även en såg utmärkt, placerad på södra sidan om vattendraget mitt emot masugnen. I bergsjordeboken från år 1823 beskrivs att den enbladiga sågen nyttjades "till betjäning" av båda hyttlagen i Gusselby och Gusselhyttan och erhållit privilegium år 1764. Omkring 100 stockar sågades årligen vid platsen (Bergsjordebok 1823:95).

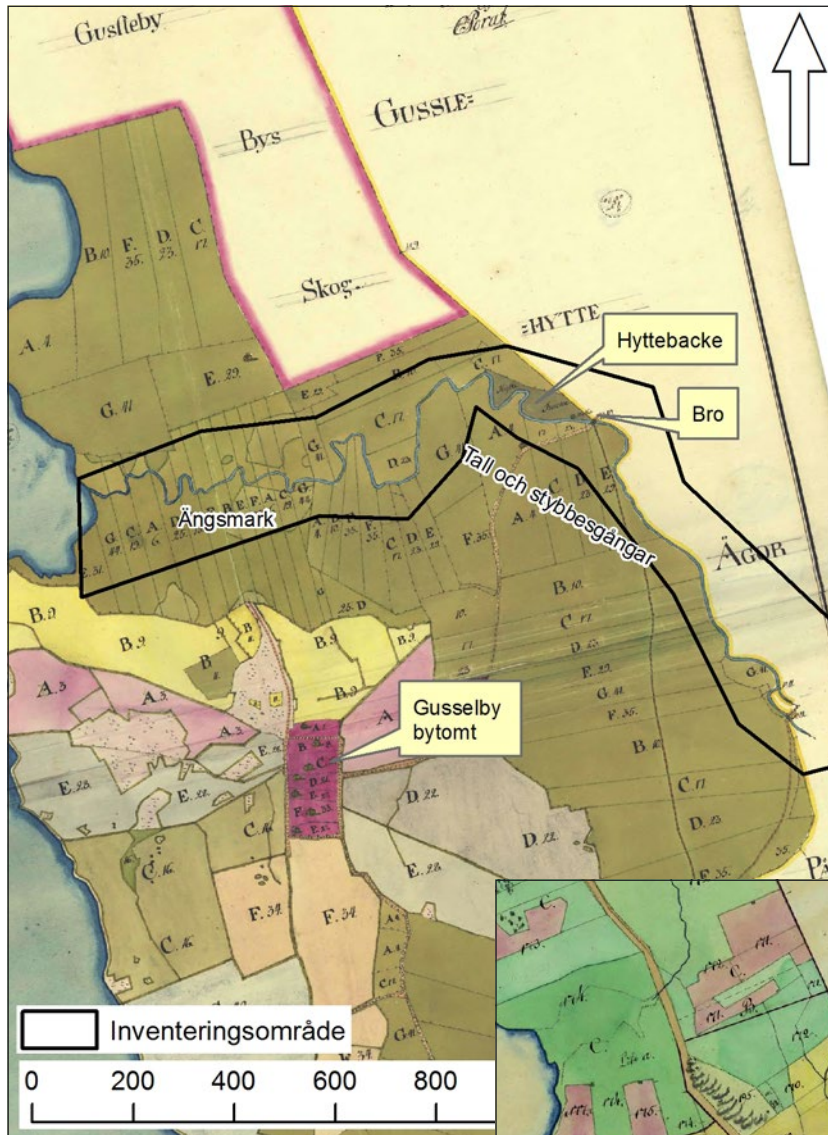
Åren 1858-1862 genomfördes laga skifte i Gusselby (LMA 1862:18-LIN-437). Kartan är detaljerad och ett flertal byggnader syns inom det gamla hyttområdet. I kartan syns den gamla hyttdammen ännu vara i bruk, med tillhörande

vattenmagasin mellan dammen och landsvägsbron. Nedströms dammen finns byggnader på vardera sida om ån. Endast den södra byggnaden beskrivs som "sågbacke" medan den norra byggnaden inte finns omnämnd. I hyttområdets nordöstra del finns en grävd kvillfåra till byns gemensamma tröskverk (KMR L1980:618). Kvillfåran saknas i föregående karta från år 1815, vilket antyder att tröskverket uppförts vid ett tillfälle mellan kartornas upprättande. Både platsen för sågen och tröskverket anges utgöras av samfällighet som byn gemensamt nyttjade.

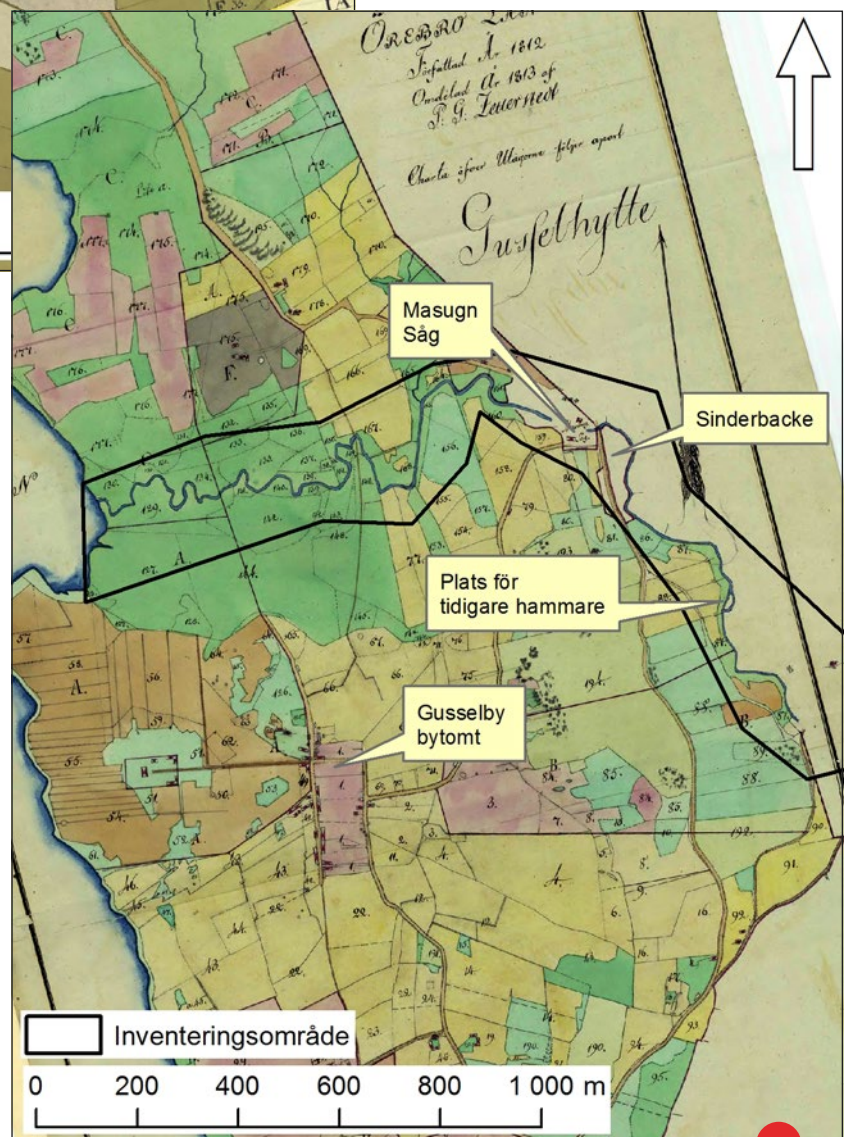
I laga skifteskartan från år 1862 syns att ett dike har grävts ett tjugotal meter söder om åns ursprungliga utlopp i sjön Råsvalen. Diket, som är 200 meter långt i öst-västlig riktning utgör numera Albäcksåns utlopp. I kartan från år 1862 är diket emellertid inte sammangrävt med Albäcksån. Vid en senare upprättad karta från år 1912 ses dock diket och Albäcksån vara sammangrävt (LMA 1912:18-LIN-794). Diket förefaller ha fyllt två funktioner. Diket har grävts längs med en fastighetsgräns som är synlig redan i 1813 års enskifteskarta över Gusselby och fungerade därmed som en gränsmarkör mellan två gårdsägor. Det andra syftet har sannolikt varit att dränera den intilliggande ängsmarken som enligt 1912 års karta fungerat som "sjöslätter".

Under sent 1800-tal utspelades en brottmålsprocess i det lokala tinget och senare hovrätten sedan mjölnaren Lindstedt i Gusselby kvarn gjort inskränkningar i byns samfälligheter (LMA 1899:18-LIN-691:53). Processen resulterade i att tre kartor i tät följd upprättades åren 1898, 1899 och 1900. De utgjordes av rågångskartor som fungerade som underlag vid domstolsprocessen. Kort sammanfattat ansåg sig mjölnaren genom markköp ha rätt till bysamfälligheterna inom det gamla hyttområdet. Byamännen som gått samman som käre part anklagade mjölnaren:

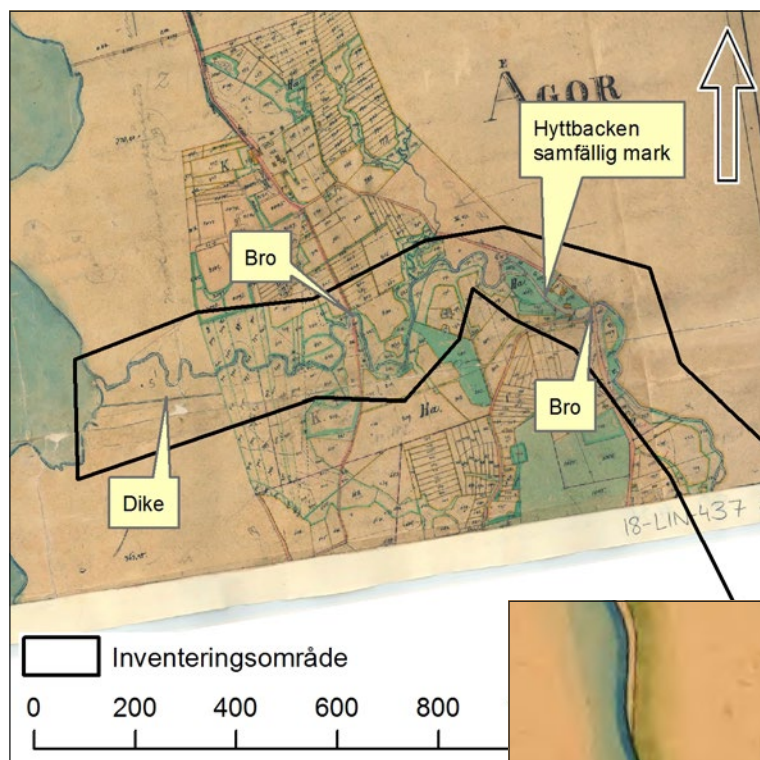
- *för att ha avverkat alskog vid sågplatsen*
- *för att ha bortflyttat sågen till norra sidan om vattendraget*
- *för att ha bortfört rostmull*
- *för att ha odlat upp slagbacken nära tröskverket där slaggen skulle nyttjas av byn gemensamt för vägfyllning*
- *för att anse sig äga vattenfallet vid dammen.*

Figur 9. Storskifteskarta över Gusselby år 1770 (LMS 1770:S36-75:1). Vattendraget utgörs kring dess utlopp av ängsmark och från hyttan och vidare mot sydöst av tall- och ungskog. Skala 1:15 000.

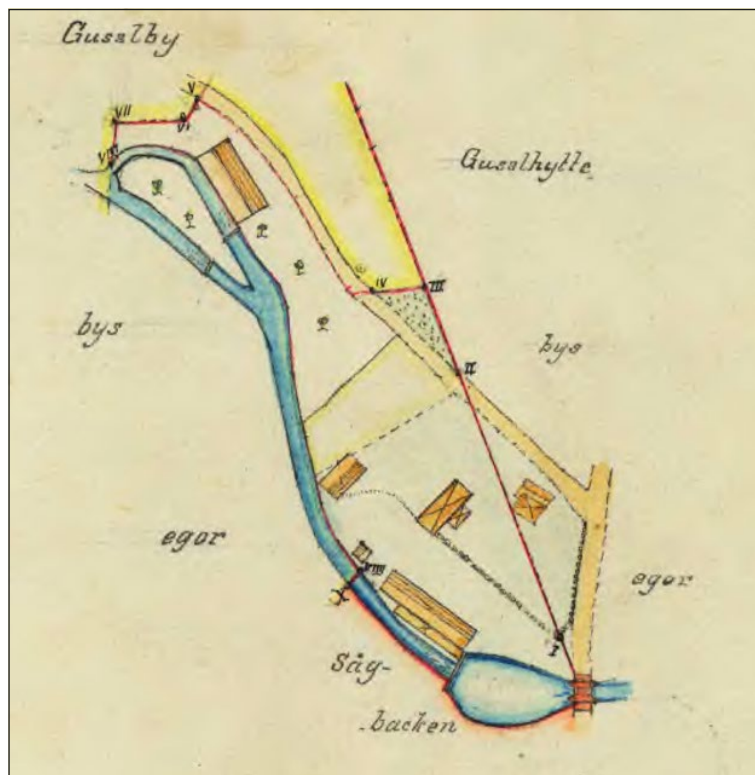
Figur 10. Karta över enskifte i Gusselby år 1813 (LMS 1813:46-37:2). Hyttområdet är större än föregående karta och vid läget för Gusselby hammare avslöjar kartan resterna efter en kviffåra som möjligen grävts då hammaren var i drift. Skala 1:15 000.

Figur 11. Karta över laga skifte i Gusselby år 1862 (LMS 1862:18-LIN-437). Vid denna tid hade hyttverksamheten upphört och den gamla hyttbacken var samfällig mark med plats för en gemensam såg och en tullkvarn som drevs av en mjölnare. Söder om Albäcksåns utlopp har ett rätlinjigt dike grävts. Skala 1:15 000.

Figur 12. Utdrag ur avmätning av kyrkoherdebostället år 1912 (LMA 1912:18-LIN-794). Diket som var synligt i kartan från 1862 har sammangrävts med Albäcksån.

Figur 13. Utdrag ur rågångskarta från år 1898 över det gamla hyttområdet i Gusselby (LMA 1898:18-LIN-711). I bildens nedre högra hörn ses dammen med tillhörande vattenmagasin. Nedströms dammen är sågen och tullkvarnen sammanbyggda i en länga och drivs av vatten som inkommer via hjulhuset. I bildens övre vänstra hörn syns byns tröskverk och tillhörande regleringsdammar.

Domstolsprocessen ger därmed en närmare bild av hur platsen kom att fortsätta nyttjas efter det att hyttverksamheten upphört år 1817. Mjölaren tar nämligen stöd på historien om kvarnens tillkomst för att argumentera för sin rätt att bruka marken oinskränkt. År 1833 hade byn sålt sin husbehovskvarnrättighet mot att en ny kvarn uppfördes på den plats där hyttan förut stått. Kvarnen stod uppförd år 1837 och kom att skattläggas som en tullkvarn. År 1838 flyttade den första mjölnaren in (LMA1899:18-LIN-691:44).

Kvarnen som är synlig i kartorna från sent 1800-tal kom att stå kvar fram till kring år 2000 då den revs på grund av dess fallfärdiga skick (muntligt Hugo Larsson). Den var försedd med ett vattenhjul men kunde även drivas med hjälp av elkraft.

GUSSELHYTTAN

Byn Gusselhyttan ägde mark som omfattade Albäcksåns vattensystem öster om Galtarbäcken fram till Stora Aspasjön, det vill säga omkring två tredjedelar av Albäcksån. Äldsta omnämmandet av byn och hyttan kan föras till år 1539 (Johansson 1889–1891:293). Hyttan var i drift fram till år 1947 (Hagström 1994:9). Byn och hyttan var uppförd vid samma plats, där byn omger hyttan på båda sidor om vattendraget omkring 500 meter nedströms Stora Aspasjöns utlopp i Albäcksåns vattensystem. Gusselhyttan är därmed en typisk bergsmansby som är uppförd runtom hyttområdet. Enligt bergsjordeboken från år 1792 var åkerjorden god och välskött med ängar som bestod av hårdvall, det vill säga torr och högländ mark (Bergsjordebok 1792:30). Skogen anges vara någorlunda bibehållen.

Enligt kartan från åren 1703–1704 var Gusselhyttans inägomark i sin helhet belägen längs vattendraget, se figur 8 (LMS 1703-04:S46-1:1). Byn utgjordes då av elva bergshemman fördelat på 23 gårdar och utgjorde därmed Linde sockens näst största by efter Guldsmeshyttan.

Enligt bergsjordeboken från år 1792 var tackjärnet av försvarlig kvalitet och blåsningarna vid hyttan stora och lönande. Malmen hämtades till största delen från Stråssa gruva men även från Stripa gruvområde omkring 10 kilometer norr och nordväst om hyttan (Bergsjordeböcker 1823:94).

Som dammsjöar till hyttan brukades både Aspasjön och Stora Mjuggsjön (se Hyttstämmaprotokoll 1755–1825:151). Därmed var hyttan nära belägen sin hålldamm vid Aspasjön. Förutom hyttan har tre hammare funnits inom Gusselhyttans ägor, omnämnda åren 1558 och 1624 (Johansson 1889–1891:135; Bonde 1845:135). Läget för dessa hammare är okänt men förslagsvis har de varit belägna inom Gusselhyttans hyttområde eller längs vattendraget söder om Kvavsjön (se Landeholm 2003:98).

De äldsta kartorna över området kring Gusselhyttan utgörs av kartan över Linde bergslag år 1688 och sockenkartan över Linde åren 1703–1704 (LMS 1688:8:13, LMS 1703-04:S46-1:1). I kartan från åren 1703–04 redovisas att det förutom hyttan fanns tre skattlagda skvaltkvarnar belägna längs en sträcka om 200 meter öster om Galtebäcken. De redovisas även i bergsjordeboken från år 1754 som skattlagda skvaltkvarnar (Bergsjordebok 1754-1823:67). Kvarnarna förekommer dock inte i senare upprättade kartor, vilket sannolikt beror på att kartorna i dessa fall utgör skifteskartor där det var jorden som skiftades och därmed av största intresse. I annat fall har kvarnarna tagits ur bruk sedan omnämmandet i jordeboken år 1754. Emellertid finns en möjlig ledtråd i storskifteskartan från år 1771 som skulle kunna ange platsen för kvarnarna (LMS 1771:S46-39:1). Öster om bron till landsvägen finns en inhägnad yta som saknar tillhörande littnummer. Ytan ingår inte som skiftesmark, vilket möjligen beror på att kvarnarna var belägna vid denna plats. I storskifteskartan från år 1771 redovisas inga vattenkraftsanläggningar längs vattendraget annat än hyttan. Ett flertal broar, som ledde till landsvägen eller till markägor i byns södra del, korsar vattendraget.

I 1815 års storskifteskarta är detaljrikedomen större gällande markanvändningen längs vattendraget (LMA 1815:18-LIN-93). Vattendraget kantas närmast av ängs- och åkermark. I kartan ges ytterligare en ledtråd om platsen för de tre kvarnarna. Ytan beskrivs i 1815 års karta som av vattnets urskärning oduglig mark, sannolikt syftande till att vattendraget strömmade genom lersiltig mark med en föränderlig strandzon där material urgröptes eller påfördes. Kommentaren synes något märklig då detta naturliga fenomen

bör gälla för nästintill hela vattendraget och sannolikt var orsaken till att strandzonen utgjordes av ängsmark. Möjligen avslöjar kommentaren att en befintlig markanvändning inte längre har kunnat fortgå just på grund av vattenutskärningen. I detta fall har eventuella kvarnbyggnader, anlagda vid vattendraget, med tiden underminerats så att de har fått överges.

I 1815 års karta, syns Stora Aspasjöns hålldamm vid sjöns utlopp i Albäcksån. Hålldammen saknas i det äldre kartmaterialet. Vidare syns utbredningen av Gusselhyttans bytomt som omgav hyttan.

Över själva hyttområdet finns tre detaljkartor från 1800-talet som redovisar hur platsen disponerades och hur masugnens vattenhjul erhöll vattenkraft (se LMA 1827:18-LIN-244; LMA 1856:18-LIN-381; LMA 1866:18-LIN-471). De tre kartorna visar en i stort sett samstämmig bild. Hyttan erhöll vattenkraft via en dammbro varifrån en vattenränna ledde vattnet till ett vattenhjul. Från hjulhuset ledde en grävd ränna vattnet tillbaka ut i Albäcksån. Vid hyttbacken fanns ett malmupplag, ett kolupplag och en våg. Under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal expanderade verksamheten vid Gusselhyttan i samband med att omgivande hyttlag sammanslogs med Gusselhyttan. Hyttbacken vid Gusselhyttan var därmed uppdelad i olika lotter dit de omgivande tidigare hyttlagen förde sina malm- och kolupplag. Nedan redovisas tidpunkten för de omgivande hyttlagens nedläggning varefter de sammanslogs med Gusselhyttan.

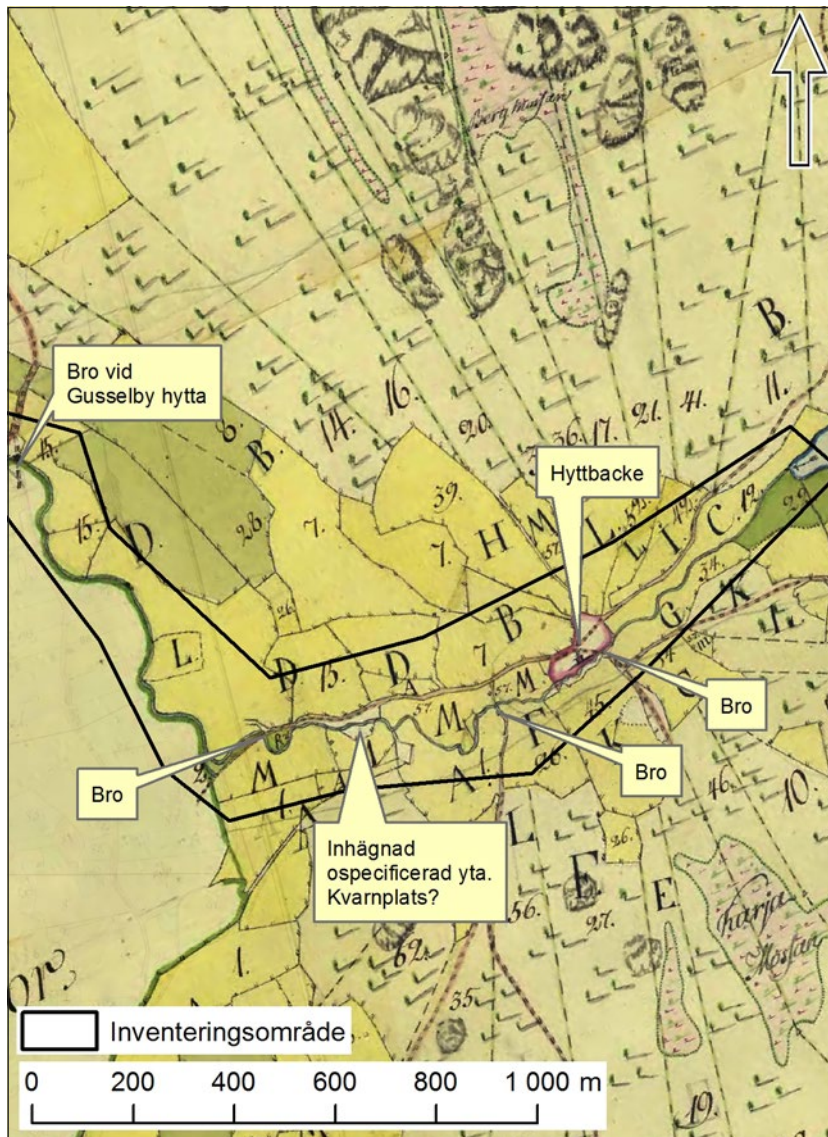
- *Björka nedblåste sin hytta år 1676, och sin hammare år 1790.*
- *Björkhyttan nedblåste sin hytta år 1786.*
- *Aspa nedblåste sin hytta år 1769, och hammare år 1778.*
- *Andershammar nedblåste sin hytta år 1808 och hammare år 1788.*
- *Björnhammar nedlade sin hammare år 1724.*
- *Gusselby nedblåste sin hytta år 1817 och sin hammare under 1600-tal.*

(Landeoholm 2003)

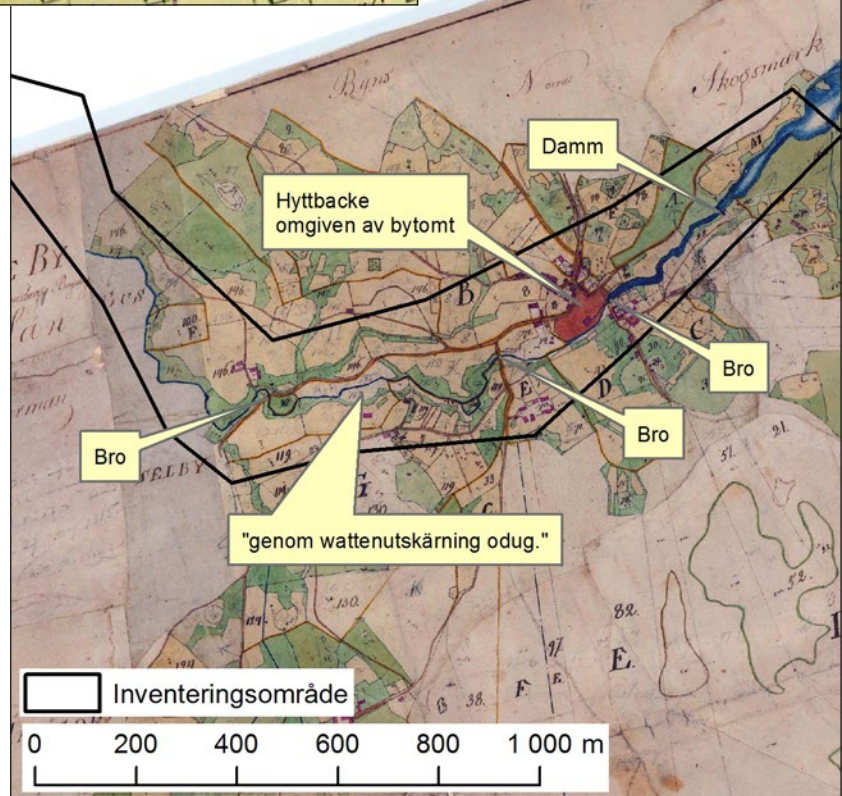
Från tidigt 1800-tal fram till mitten av 1900-talet kom resursutnyttjandet av Albäcksåns vattenkraft att utökas. Dalkarlshytte bruk anlade en masugn i ett uppköpt hemman inom Gusselhyttan. Vid samma plats hade tidigare tre kvarnar funnits enligt en karta från åren 1703-1704. Masugnen är synlig i två kartor, båda från år 1846 och hyttan finns omnämnd i bergsjordeboken år 1823 (LMA 1846:18-LIN-285; LMA 1846:18-LIN-289; Bergsjordeböcker 1823:97). Då hyttan saknas i 1815 års karta pekar detta på att hyttan anlades mellan åren 1815-1823. Då hyttan saknas i häradskartan från åren 1864-1867 pekar det likaså på att hyttan lades ned mellan åren 1846 och 1860-tal (se RAK 1864-67:J112-73-1).

Under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal anlades två sågar och en tegelfabrik inom Gusselhyttan. Sågarna kom även att fungera som raffelstoppsfabriker där tyg, lump och äldre kläder slets itu för att fungera som möbelstopning.

Vid tiden för den ekonomiska kartan år 1981 hade bruket av vattendraget som vattenkraft-resurs avslutats och inga vattenkraftsanläggningar förekom längre längs ån (RAK 1981: J133-11F2d83).

Figur 14. Storskifteskartan över Gusselhyttan år 1771 (LMS 1771:S46-39:1). Vattendraget omgärdades av ängs- och åkermark och ett flertal broar korsade vattendraget. Skala 1:15 000.

Figur 15. Storskifteskarta över Gusselhyttan år 1815 (LMA 1815:18-LIN-93). Kartan ger en detaljerad bild av markanvändningen, där i stort sett hela vattendraget omges av ängsmark. Högre upp i terrängen finns åkermarken. I kartan ses även bytomten och hyttan med dess hålldamm. Skala 1:15 000.

Figur 16. Delningskarta över Gusselhyttan år 1856 då sammanlagt sju hyttlag sammanslagits och bedrev sin tackjärnsproduktion vid Gusselhyttan. Enligt kartan löpte vatten in till hjulhuset via en ränna från dammbron, synlig till höger i kartan. Vattnet leddes därefter tillbaka ut i Albäcksån. Hyttbacken var uppdelad i tre delar: kol- och malmupplag samt en våg (LMA 1856:18-LIN-381).

DEN SISTA SAMMANSLAGNINGEN – GUSSELBY'S HYTTLAG TILL GUSSELHYTTAN

År 1809 befanns hyttpipan i Gusselhyttan vara så illa skadad och åtgången att insättning av en ny pipa var nödvändig (Hyttstämmaprotokoll 1755–1825:75). Till en ny pipa erfordrades även en ny rostugn och kolhus. Detta var dryga kostnader för hyttlaget vars pipa inte var äldre än tre år vid det laget. Man ansåg det vara byggmästarens Aron Carlssons fel att pipan inte tålde den höga värmen. Murbruket som höll ställstenarna samman i hyttpipans inre, lossnade vid blåsning varvid hettan från röken antände kolstybbet som packats runtom pipan i dess övre del (Hyttstämmaprotokoll 1755–1825:91). Vid premiärblåsningen av den nya pipan år 1806 hade det slutat så illa att blåsningen fått avbrytas och alla hyttlag som var verksamma i Gusselhyttan hade fått föra all sin malm till Gusselby för att där slutföra arbetet. De upprepade svårigheterna, och ökande

reparationskostnader med den felkonstruerade hyttpipan åren 1806–1809 fick hyttlaget i Gusselhyttan att begära flyttning av tackjärnsproduktionen till Gusselby.

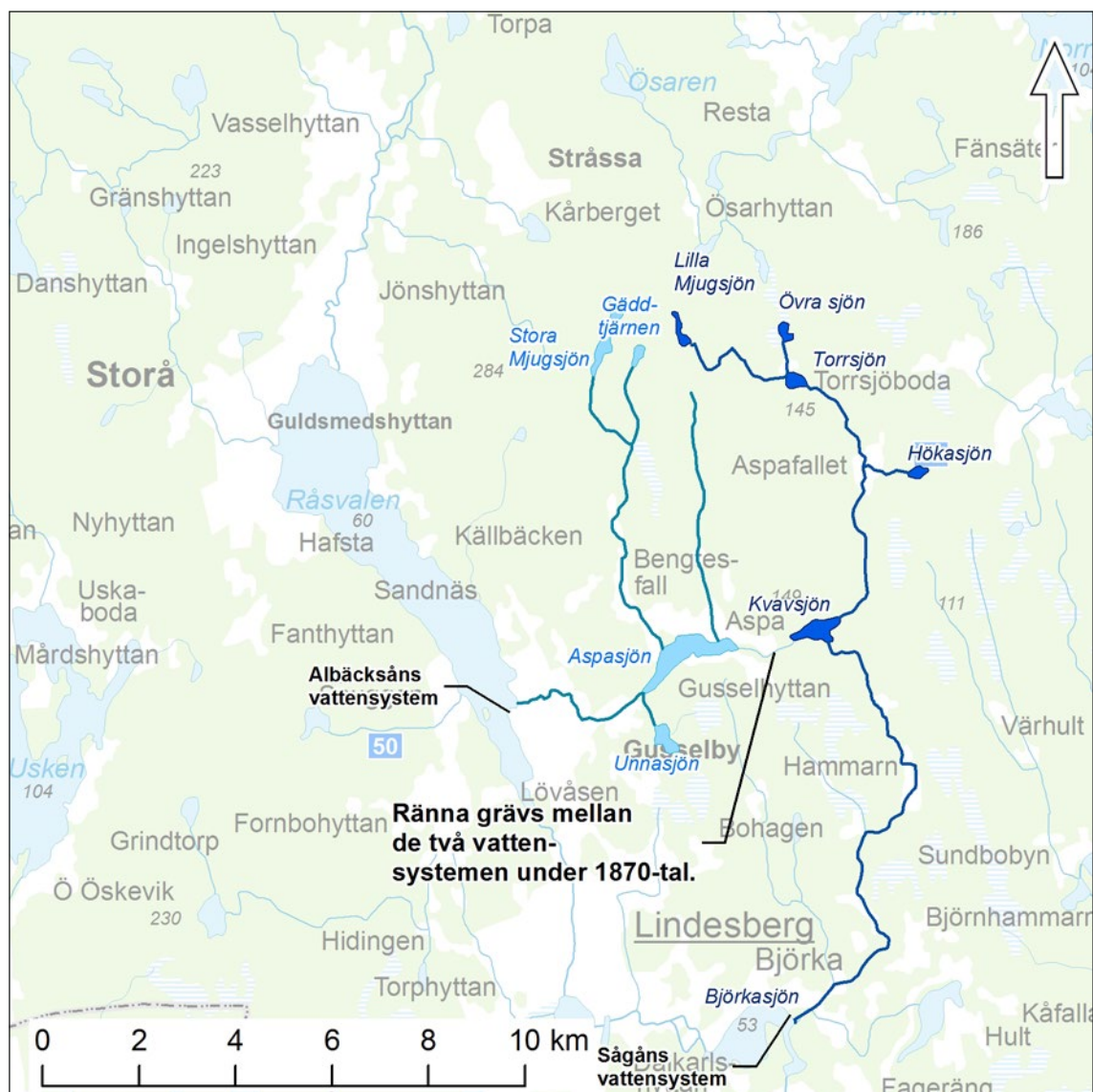
Frågan kom dock att diskuteras fram till år 1817 då domslut från bergskollegiet beslutade att göra tvärtemot det ursprungliga förslaget. Det blev i stället hyttlaget i Gusselby som flyttade sin verksamhet till Gusselhyttan (Hyttstämmaprotokoll 1755–1825:165). Frågan var komplicerad och innefattade flera viljor hos de inblandade bergsmännen men det rörde också naturliga förutsättningar i form av tillgång på skog, vatten, transportvägar och om "pluralitetens" bästa. Ärendet rörande sammanslagningen till Gusselby omfattar ett hundratal sidor i Hyttstämmaprotokollen där saken diskuteras ingående och undersökningar av hyttbackarna genomfördes. Som ovan nämnts resulterade det i att det blev Gusselby som år 1817 flyttade verksamheten till Gusselhyttan.

Kortfattat ansågs fördelarna med en gemensam hytta i Gusselby vara att vattenfallet där var högre, vilket innebar att vattenhjulet som utgjordes av ett överfallshjul krävde mindre vattentillgång (Hyttstämmaprotokoll 1755–1825:79). Därmed kunde vattnet i dammsjöarna Aspasjön och Mjuggsjön hushållas mer effektivt under de långa blåsnings-tiderna som varade omkring 200 dygn per säsong. Man ansåg att vattnet annars riskerade att sina då Gusselhyttans hyttlag numera utgjordes av sex tidigare hyttlag och blåsningarna därmed blev längre med fler inblandade. Vidare fanns gott om ledigt utrymme runt Gusselbys hyttbacke då byn var belägen omkring 1 kilometer söder om hyttan. Nackdelarna med flytten var dock att Gusselby nästintill saknade skog och därmed tillgång till kol. En stor källa till osämja var också den längre transportsträcka som vissa bergsmän skulle komma att få vid flytten till Gusselby (Hyttstämmaprotokoll 1755–1825:82).

SAMMANSLAGNING AV TVÅ VATTENSYSTEM

Som ovan nämnts anges i hyttprotokoll från tidigt 1800-tal att Aspasjön och Mjuggsjön var dammsjöar till Gusselby och Gusselhyttan (Hyttstämmaprotokoll 1755–1825:151). I kartan från åren 1703–1704 syns denna omständighet överensstämma med hyttstämmaprotokollet. Stora Aspasjön kallades vid denna tid för Aspsjön och var förbunden med Lilla Aspsjön ("Lill Aspen") (se LMS 1703-04:S46-1:2). Unnasjön och Gäddtjärn som också har naturlig förbindelse med Stora Aspasjön via Unnasjöbäcken och Krokbäcken omnämns inte i hyttprotokollen som dammsjöar, vilket sannolikt beror på att dessa sjöar inte reglerades med hjälp av dammar. Aspasjön erhöll även vatten från Laxtjärnsbäcken, som dock reglerades av Aspa hytta fram tills hyttan lades ned år 1769.

Under sent 1800-tal förbands Lilla Aspasjön med den i öster belägna Kvavsjön. Åren 1878–1879 upprättades en karta med tillhörande protokoll gällande Gusselhyttans uppdämningsrätt vid Aspasjön (LMA 1879:18-LIN-577). I protokollet anges att strandägarna vid Aspa by år 1878 upplät till Gusselhyttans hyttelag rättighet att uppdämma Aspasjön till ett bestämt vattenmärke. Framöver skulle strandägarna årligen erhålla ersättning för varje tunnland mark som skulle kunna komma att översvämmas om vattnet dämades upp till märket. Den förmodade högre vattennivån berodde på att Aspaborna därmed medgav "att Kvavsjöns vatten inledas i Aspasjön". I och med Kvavsjöns förbindelse med Aspasjöarna erhöll Stora Aspasjön därmed en större mängd vatten. Syftet var sannolikt att öka vattentillgången till Gusselhyttans masugn. Kvavsjön är via Torrsjöbäcken förbunden med ett flertal sjöar i norr, Hökasjön, Torrsjön, Lilla Mjuggsjön och Övra sjön. Detta vattensystem (Sågåns vattensystem), som tidigare löpt i nord-sydligt riktning med utlopp i Björkasjön öster om Lindesberg, hade ursprungligen reglerats av Aspa, Andershammars och Björnhammars hytt- och hammarlag.

Figur 17. Ursprungligen var Albäcksåns vattensystem begränsat till Aspasjön i öster. Under 1870-tal grävdes en ränna mellan Lilla Aspasjön och Kvavsjön varvid Albäcksåns vattensystem förbands med Sägås vattensystem. Skala 1:150 000.

FORNLÄMNINGSBILD FÖRE INVENTERING

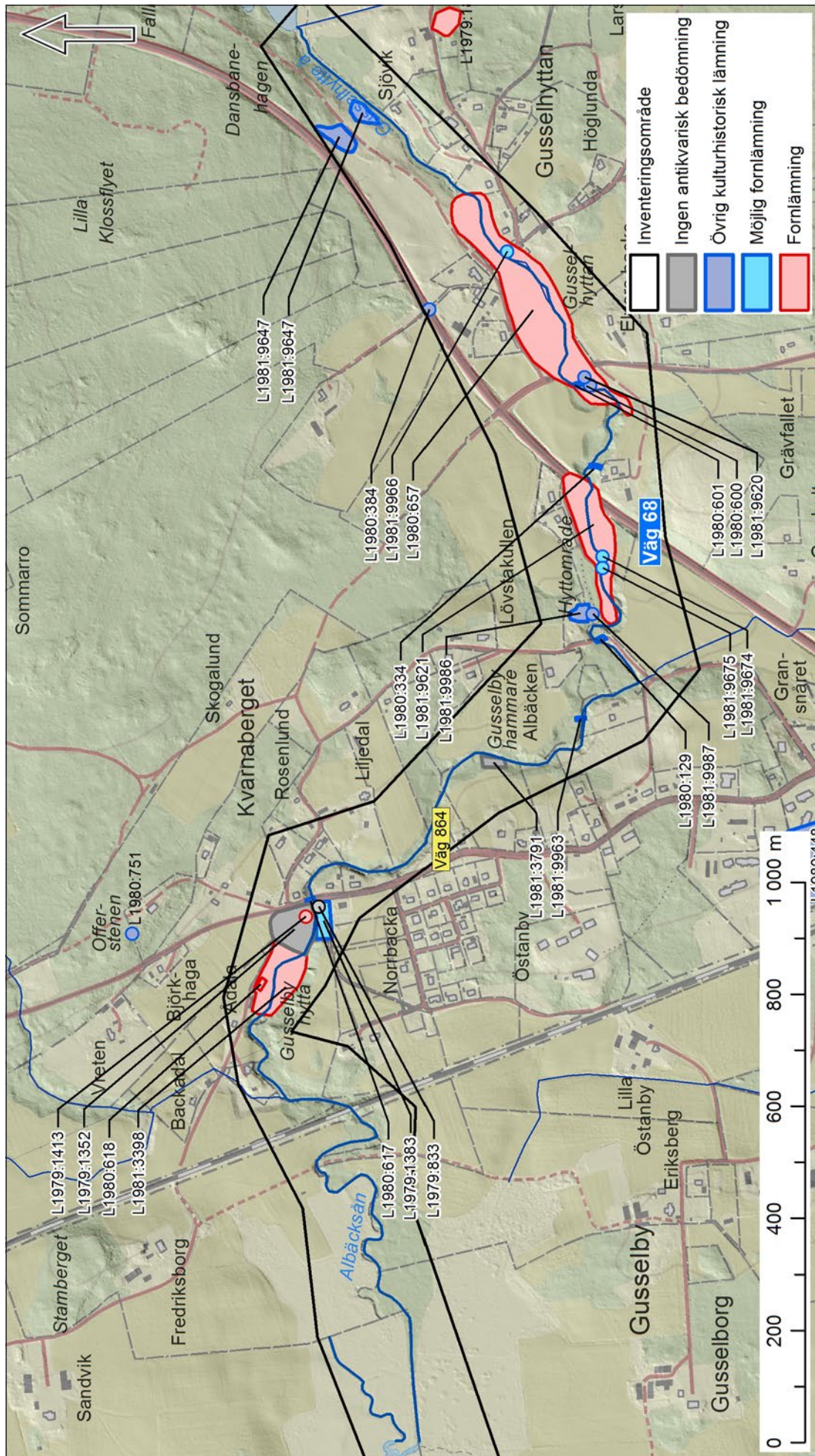
Innan föreliggande inventering fanns av 23 lämningar inom inventeringsområdet. Av dem var:

- 5 fornlämningar
- 3 ingen antikvarisk bedömning
- 5 möjlig fornlämning
- 10 övrig kulturhistorisk lämning

Fornlämningarna utgjordes av tre hyttor (Gusselby, Dalkarlshytte bruk, Gusselhyttan) samt ett tröskverk och en ristning vid Gusselby hytta. Lämningarna som bedömdes som ingen antikvarisk bedömning utgjordes av uppgift om en kvarn och hammare inom Gusselbys ägor samt en äldre registrering av Gusselby hytta som överförts till en omregistrering av hyttan.

De möjliga fornlämningarna utgjordes av en såg och fyra stenalvsbroar.

Lämningar som var bedömda som övrig kulturhistorisk lämning bestod av tre dammvallar, två broar, en husgrund, en såg, en tegelindustri och en fyndplats med slaggförekomst.

Figur 18. Lämningsbilderna inom inventeringsområdet för fältinventeringen längs Albäcksåns vattensystem. Skala 1:10 000.

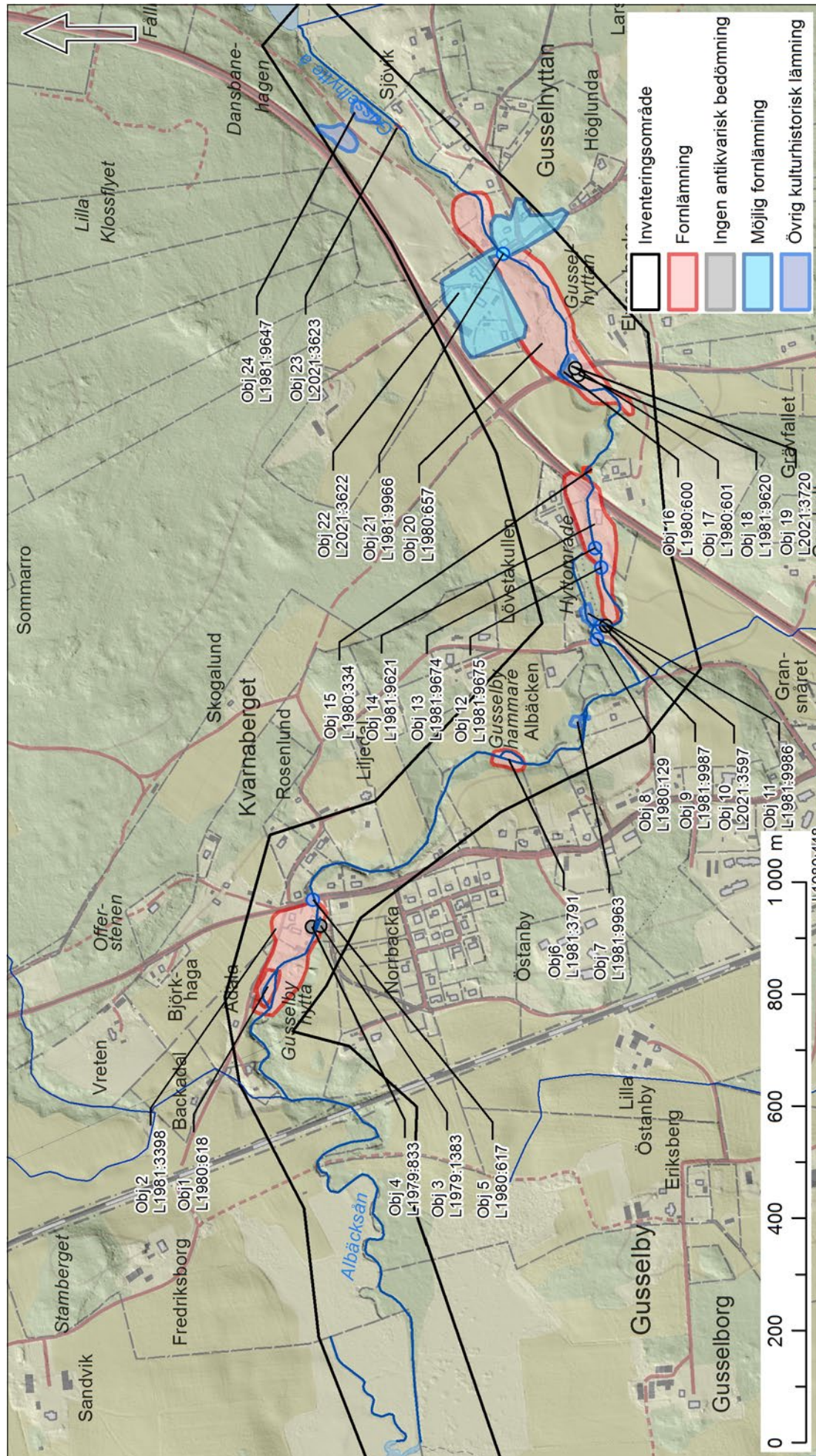
Resultat

Albäcksån var välinventerad och endast fyra nya lämningar har registrerats. Sammanlagt har 15 objekt reviderats, vilket inneburit att lämningens geografiska utbredning, dess läge eller dess antikvariska bedömning har korrigerats. Bland annat

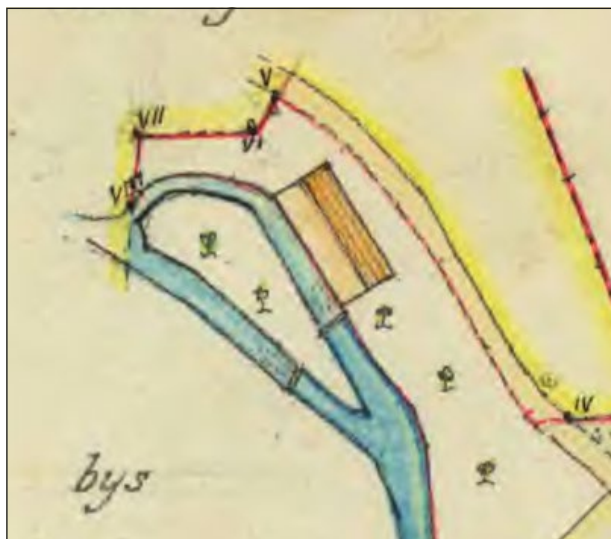
har tre lämningar sammanförts till en nyregistrerad lämning då de utgör spår efter samma verksamhet (se objekt 16, 17, 18). Som tidigare nämnt har tre lämningar utelämnats ur arbetet och figurerar därmed inte som objekt i rapporten.

Obj nr	Lämningsnr	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning	Revidering
1	L1980:618	Industri, övrig	Fornlämning	Ny utbredning
2	L1981:3398	Hyttområde	Fornlämning	Ny utbredning
3	L1979:1383	Träindustri	Ingen antikvarisk bedömning – uppgift om	Förändrad antikvarisk status, polygon ersatt med punkt
4	L1979:833	Kvarn	Ingen antikvarisk bedömning – uppgift om	Korrigerat läge
5	L1980:617	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	Polygon ersatt med punkt
6	L1981:3791	Hammarområde	Fornlämning	Ny antikvarisk status, ny utbredning
7	L1981:9963	Tegelindustri	Övrig kulturhistorisk lämning	Ny utbredning
8	L1980:129	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	Polygon ersatt med punkt
9	L1980:9987	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	Korrigerat läge
10	L2021:3597	Kvarn	Ingen antikvarisk bedömning – uppgift om	
11	L1981:9986	Träindustri	Övrig kulturhistorisk lämning	Ny utbredning
12	L1981:9675	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	Ny antikvarisk bedömning
13	L1981:9674	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	Ny antikvarisk bedömning, korrigerat läge
14	L1981:9621	Hyttområde	Fornlämning	
15	L1980:334	Dammvall	Fornlämning	Ny antikvarisk bedömning, korrigerat läge
16	L1980:600	Dammvall	Ingen antikvarisk bedömning	Överförd till objekt 19
17	L1980:601	Dammvall	Ingen antikvarisk bedömning	Överförd till objekt 19
18	L1981:9620	Övrigt	Ingen antikvarisk bedömning	Överförd till objekt 19
19	L2021:3720	Småindustriområde	Övrig kulturhistorisk lämning	
20	L1980:657	Hyttområde	Fornlämning	
21	L1981:9966	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning	Ny antikvarisk bedömning
22	L2021:3622	Bytomt/gårdstomt	Möjlig fornlämning	
23	L2021:3623	Dammvall	Fornlämning	
24	L1981:9647	Fyndplats	Övrig kulturhistorisk lämning	

Tabell 2. Objekttabell över lämningar inom undersökningsområdet.

Figur 19. Objektkarta över lämningar längs Albäcksån. Skala 1:10 000.

Figur 20. Utdrag ur rågångskarta från år 1898 där tröskverket förekommer (LMA 1898:18-LIN-711). Kvillfåran invid tröskbyggnaden är grävd och både kvillfåran och den naturliga fåran regleras med en damm.

Objekt 1: industri övrig – L1980:618

Tröskplats för Gusselby bysamfällighet. Lämningen består av husgrund efter tröskbyggnad, ränna och plats för två tidigare dammar inom ett område om 50x30 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning.

Tröskbyggnaden är 25x5 meter stor med en bevarad stående vägg, upp till 3 meter hög längs dess nordöstra långsida. I resterande del är grunden 0,2–0,4 meter hög. Väggarna är murade med sinnersten med ingång i sydöstra gaveln.

Parallellt med tröskbyggnadens sydvästra långsida är en delvis stensatt ränna omkring 60 meter lång, 0,8–1,2 meter hög med huggna stenar 0,3–0,6 meter höga. Vid tillfället för inventering låg två större nedsågade lövträd över rännans västra del som därför inte kunde inventeras på tillfredställande sätt. Enligt tidigare lämningsbeskrivning för L1980:618 finns vid rännans västra utlopp del till en transmission som överfört vattenkraften till tröskverket.

Enligt tre kartor från sent 1800-tal fanns två dammar på platsen (se LMA 1898:18-LIN-711, LMA 1899:18-LIN-691, LMA 1900:18-LIN-684). Av dessa var en belägen vid tröskbyggnaden och en belägen i åfåran i söder. De båda dammarna har samverkat och då den södra dammen varit stängd har vatten koncentrerats till tröskverkets

Figur 21. Inloppet till den stensatta rännan invid tröskverket (objekt 1). Foto från sydöst.

vattenränna. Den södra dammen kunde dock inte påträffas i fält. Ett spettjärn hittades emellertid vid den södra fårans södra strand. Under sent 2010-tal utfördes Råsvalens fiskeområdesförening restaureringsåtgärder vid den södra fåran varvid tidigare lämningar efter dammen kan ha skadats.

Utifrån kartorna har den grävda rännan och tröskverksbyggnaden tillkommit under perioden 1813–1858 (se LMA 1862:18-LIN-437; LMS 1813:S46-37:2). Den antas därför vara äldre än år 1850. Lämningen uppfyller Kulturmiljölagens tre kriterier för fornlämning då den är varaktigt övergiven, representerar äldre tiders bruk och antas vara äldre än år 1850.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Objekt 2: hyttområde – L1981:3398

Hyttområde för Gusselby hytta, omkring 213×65–85 meter stort (VNV-ÖSÖ). Hyttan finns omnämnd år 1538 och var i bruk fram till år 1817 då hyttlaget sammanslogs med Gusselhyttan.

Inom området finns en hyttruin, två slaggarvarpar och en dammvall. Sedan hyttan nedblåstes anlades en hjulkvarn på den gamla platsen för masugnen och dess hjulhus. Även sågen flyttades upp till vattendragets norra del invid hjulkvarnen (se objekt 3, 4). Områdets östra del är idag bebyggt, delvis med bebyggelse från tiden då hjulkvarnen var i bruk.

Hyttruinen i form av en hyttpipa påträffades vid schaktning för vattenledning år 1954 (KMR).

I områdets östra del finns en dammvall och en dammkropp av kallmurad sten. Öster om dammen finns ett tillhörande vattenmagasin med en storlek om 30×20 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning. Dammvallen utgörs i öster av betong som påförts över en äldre stenskonig som syns bakom den vittrande betongen. Dammvallen är omkring 1 meter hög och 6 meter lång vid södra sidan om vattendraget och omkring 3 meter lång vid norra strandkanten. De är anlagda likt en tratt riktade mot dammkroppen.

Dammkroppen utgörs av två landfästen och en mittenpelare och dammen har därmed två öppningar. Längs dammkroppens nordöstra sida är den påstruken med betong och bevarade dammluckor i trä är infästade i betongen. Resterande del av dammkroppen, som utgörs av kallmurad huggen sten, är sammanlagt 20×4–6 meter stor i nord-sydlig riktning där vardera dammöppning är omkring 2 meter bred. Höjden är 4 meter med upp till sju regelbundna skift med omkring 0,4–0,6 meter breda och 0,4 meter höga rektangulära stenar. Stenmaterialet och uppmurningen är homogent och avslöjar således inte huruvida den anlagts i olika faser utan förefaller ha anlagts vid ett och samma tillfälle.

Det norra landfästet har skadats av vattenerosion där stenar rasat ned i vattendraget i väster. Vattenerosionen har därefter fortsatt gröpa ur strandskoningen längs den norra stranden, nedströms dammen. Även det södra landfästets stenar har i dess nordvästra hörn rasat ned i

vattendraget nedströms. I detta fall berörs de 2–3 översta skiften vid hörnet. Nedströms dammöppningarna är vattendraget belamrat med nedrasade stenar hörande till dammkroppen. Den norra dammöppningen har ursprungligen nyttjats till att driva masugnens vattenhjul medan det södra åtminstone sedan 1700-tal drivit en såg belägen vid södra delen av vattendraget (objekt 3). Sedan hyttverksamheten lades ned år 1817 fortsatte dammen nyttjas till att driva såganläggningen och en kvarn (objekt 4). Numera har dammen en dämmande funktion utan att reglera vatten till befintliga vattenkraftsanläggningar nedströms.

Längs en sträcka om 65 meter väster om dammen är vattendraget delvis stensatt med strandskoning på båda sidor om vattendraget. Strandskoningen uppvisar varierade utseende och murningsteknik vilket antyder att de uppförts vid olika skeden. Den generella höjden på strandskoningen är 0,4–0,6 meter.

Väster om dammens norra dammöppning är fundament efter hyttans hjulhus i form av ett 20 meter långt, delvis raserat fundament centralt placerat i vattendraget. Fundamentet löper parallellt med vattendraget och är 2–3 meter brett. Det utgörs av 0,4–1,2 meter stora stenar, med en sammanlagd höjd om 0,6–1,5 meter. Hjulgravens bredd är omkring 3 meter.

Längs norra stranden, väster om dammkroppen är en stenskonig med tre skift, huggen sten omkring 0,4–0,8 meter breda och 0,3 meter höga längs en sträcka om 20 meter. Strandskoningen är kraftigt övertorvad och har i dess östra del skadats av vattenerosionen som utgår från dammkroppens norra landsfäste. Enligt gruvstämmoprotokoll, från tiden då hyttan var i drift, hade Gusselby ett överfallshjul vars vatten inkom via en ränna från dammen som beskrivs ha ett högt fall. Det anmärks att även om vattentillgången inte var stor krävdes ingen större vattenmängd för att driva vattenhjulet (Gruvstämmoprotokoll 1755–1825:151).

Förekomst av slaggsten förekommer längs vattendraget inom hela lämningsområdet. Inom områdets östra del gäller det främst det södra strandområdet där slaggsten tippats ned i släntområdet. Även områdets västra halva domineras av slagg och har sannolikt fungerat som avstjälningsplats för slaggstenen. Vid nordöstra stranden, i områdets västra halva är två slaggarvarpar.

Figur 22. Panoramavy över dammen sedd från sydväst. Dammen har två öppningar. Ett flertal stenar har rasat ned på dammens västra sida.

Figur 23. Vy från norra dammluckan varifrån vattnet, ursprungligen leddes in i hjulhuset nedströms via en träränna. Kvar av hjulhuset är dess grunder i form av ett fundament i vattendragets mitt och strandskoning i norra stranden. Foto från öster.

Slaggvarparna är rektangulära, 50×20 och 20×15 meter stora (VNV-ÖSÖ) och 0,5–1,5 meter höga med 0,2–0,3 meter stora slaggstycken. Slaggen är tät fluten, glasaktig och till färgen grå till blågrön. Slaggvarpen är täktskadad och beväxt med tät sly och lövträd. Slaggvarpen ligger inom ett område med kraftig rödfärgad mylla.

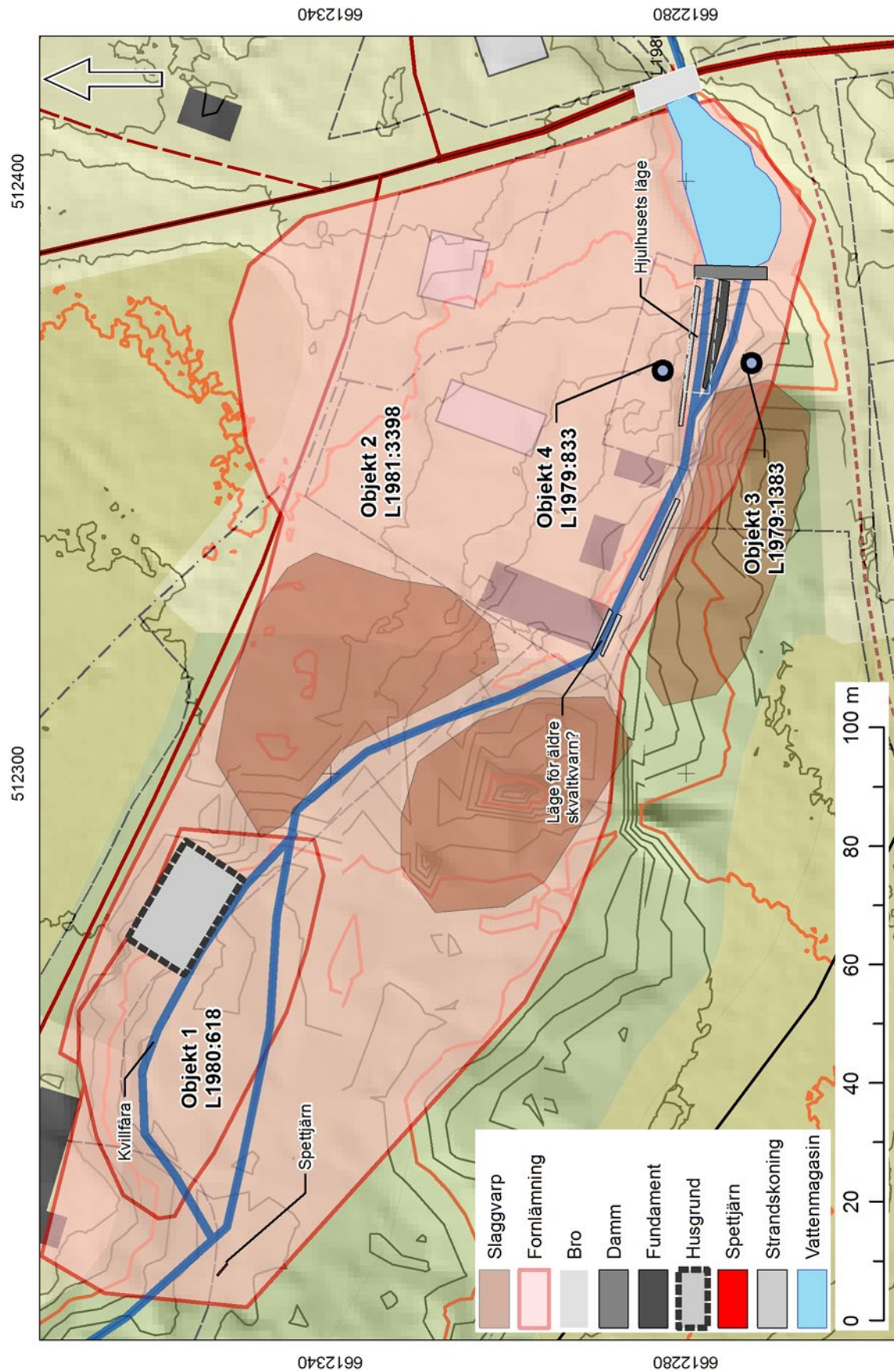

Figur 24. Norra dammöppningen med rester av hjulhusets nedströms i form av ett fundament i vattendraget och stenskonig vid norra stranden. Foto från sydväst.

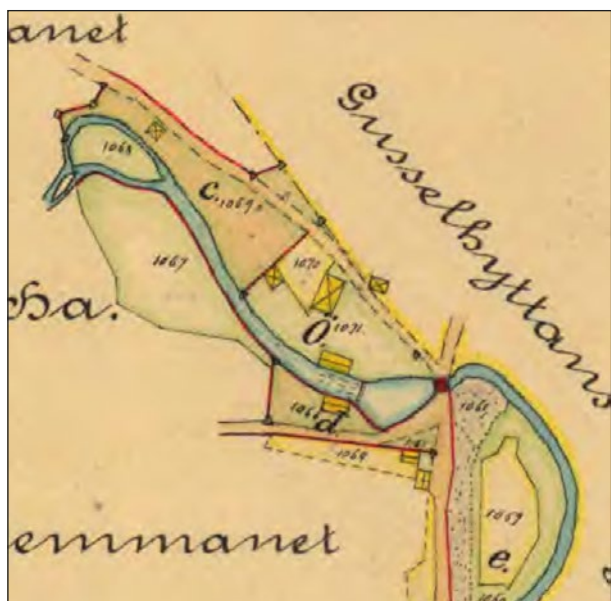
Enlig äldre kartor har hyttblecket även innefattat ett område sydöst om det nuvarande hyttområdet. Inom en yta om 150×50 meter i nord-sydlig riktning beskrivs slagg förekomma på västra sidan om vattendraget. Detta område är idag bebyggt med villabebyggelse. Slaggen inom hyttområdet beskrivs ha nyttjats till vägfyllning i laga skifteskartan år 1862.

Lämningen uppfyller Kulturmiljölagens tre kriterier för fornlämning då den är varaktigt övergiven, representerar äldre tiders bruk och är äldre än år 1850.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 25. Schematisk plan över lämningarna inom hyttområdet (objekt 2). Masugnen och senare en tullkvarn (objekt 4) har varit placerad på norra sidan om vattendraget nedströms dammen medan en såg var belägen i söder. Nedströms fanns ett tröskeverk (objekt 1). Skala 1:1 000.

Figur 26. Avritning år 1900 av 1862 års laga skiftes karta över Gusselby hyttbacke (LMA 1900:18-LIN-684). Sågen är belägen på södra sidan om vattendraget på motsatt sida av dammen. Under 1870-talet flyttade Mjölaren Lindstedt olovligen sågen till norra sidan av vattendraget, jämför med figur 14.

Objekt 3: träindustri – L1979:1383

Såg, uppgift om. Läge för såg enligt enskifteskarta från år 1813 och laga skifte år 1862 (LMS 1813:S46-37:2; LMA 1862:18-LIN-437). I Bergsjordeboken från år 1823 anges att Gusselhyttan och Gusselby har sin gemensamma enbladiga såg till hyttelagens betjäning, enligt privilegium som fastställts år 1764. Vid platsen sågades "något över 100 stockar årligen" (Bergsjordeböcker 1823:95).

Sågen omnämns även i kartor från sent 1800-tal. I dessa fall anges att mjölaren Lindstedt olovligen flyttat sågen till norra stranden av Albäcken under 1870-tal och tilldömdes av hovrätten år 1899, att återflytta sågen till den ursprungliga platsen (se LMA 1899:18-LIN-691 sidan 51, 63).

Vid inventering av platsen påträffades inga lämningar som kunde kopplas till sågen. Platsen utgörs av en brant stenbemängd slänt ned mot vattendraget. Slänten är omkring 3–4 meter djup. Ingen inbördes struktur mellan stenarna kunde observeras och de utgörs sannolikt av nedrasade stenar. Huruvida stenarna härrör från såggrunden kunde inte fastställas varför såglämningen betraktas som uppgift om.

- Antikvarisk bedömning:
ingen antikvarisk bedömning

Objekt 4: kvarn – L1979:833

Kvarn, uppgift om. Sammanlagt tre kvarnar har funnits på platsen, vid skilda tillfällen. De är: uppgift om två skvaltkvarnar enligt Linde sockenkarta åren 1703–1704 och jordebok år 1754 (LMS 1703-04:S46-1:1; Bergsjordebok 1754-1823:67f). Ena kvarnen var skattlagd medan den andra var oskattlagd.

Därutöver uppgift om en tullkvarn anlagd år 1837 och riven kring år 2000. Notera att läget för de kvarnar som anges i 1703-1704 års karta sannolikt inte är detsamma som den kvarn som anlades under 1830-talet och som nu anger lämningens geografiska läge.

I kartorna från åren 1770, 1813 och 1862 saknas exakta angivelser om vilken av byggnaderna synliga i kartorna som utgjordes av kvarn, men i 1862 års karta ses en byggnad på norra sidan av vattendraget strax nedströms dammen som sannolikt utgörs av kvarnen (LMA 1771:18-LIN-37; LMA 1813:18-LIN-84; LMA 1862:18-LIN-437).

Vid inventering påträffades inga lämningar efter kvarnen. Platsen utgjordes av gräsmatta. Vattendraget intill är stensatt men stenskoningen bör snarare kopplas till hyttverksamheten då kvarnen uppfördes på platsen för den tidigare masugnen. Kvarnen revs kring år 2000 då den var fallfärdig (muntlig Hugo Larsson). Det var en timmerbyggnad försedd med vattenhjul men kvarnen drevs även med hjälp av el.

Då synliga lämningar saknas, eller kan säkert fastställas utgöras av kvarnlämning, bedöms lämningen som uppgift om.

- Antikvarisk bedömning:
ingen antikvarisk bedömning

Figur 27. Stenvalvsbro (objekt 5) sedd från sydöst.

Objekt 5: bro – L1980:617

Stenvalvsbro, 10 meter lång, i nordvästlig-sydöstlig riktning och 5 meter bred, i ett spann. Valvet är 3,5 meter långt och 1 meter högt. Bron är byggd av omkring 0,5–0,8 meter stora stenar. Bron är försedd med broräcken av järn, vilka har ersatt tidigare beskrivna fyrkantshuggna stenar, 0,3×0,3 meter breda och 0,6 meter höga (KMR). Bron är i bruk och försedd med asfalterad vägbana.

Väg tillhörande bron förekommer i Linde sockenkarta från åren 1703–1704 (LMA 1703-04:S46-1:1). Bron uppfyller inte kriterier för att bedömas som fornlämning enligt Kulturmiljölagen då bron ännu är i bruk.

- *Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning*

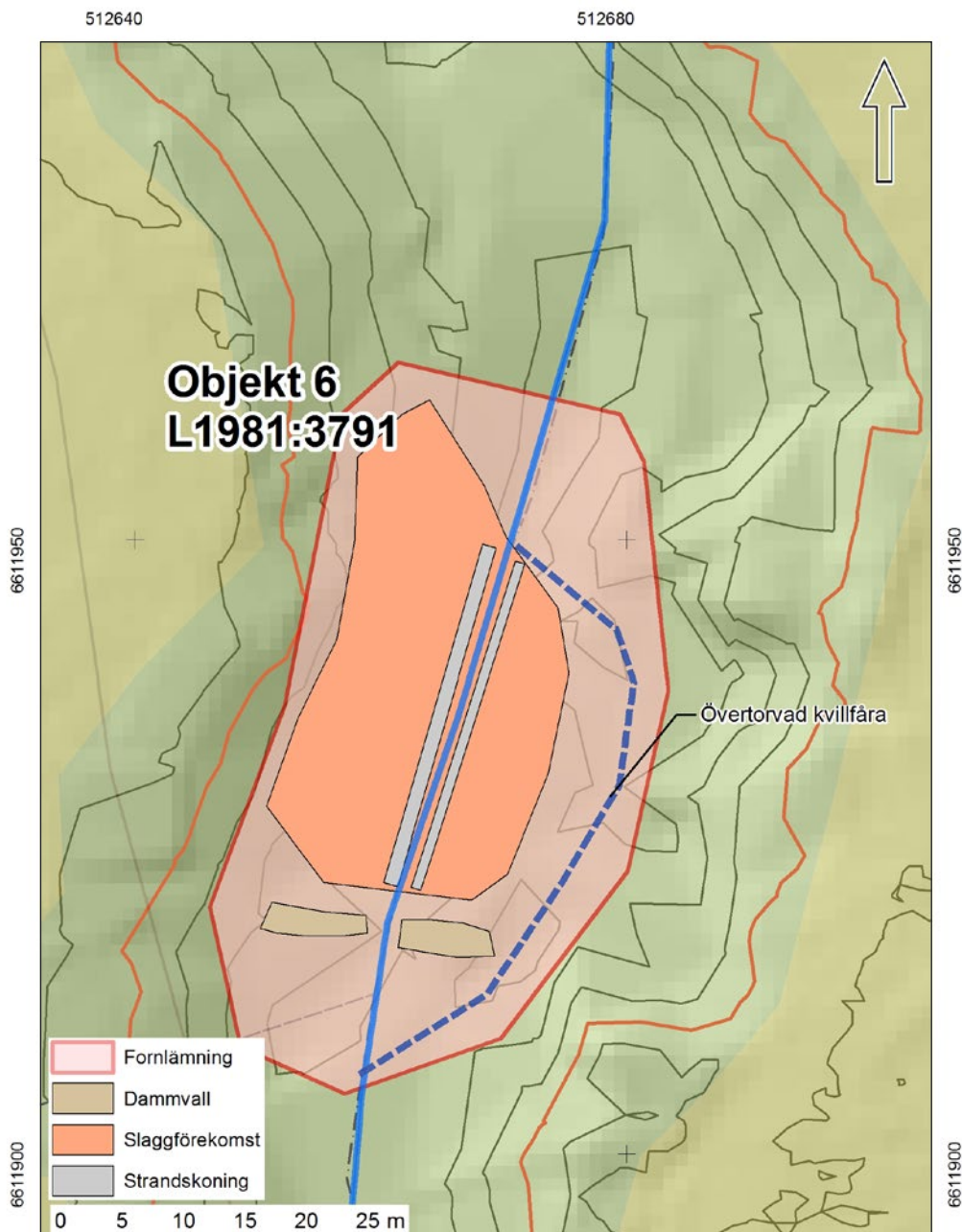

Figur 28. Vy över det stensatta vattendraget inom hammarområdet (objekt 6). Foto från söder.

Objekt 6: hammarområde – L1981:3791

Platsen för Gusselby hammare. Ingående lämningar utgörs av dammvall, strandskoning och slaggstensförekomst (KMR). Äldsta belägget för hammaren kan föras till år 1558 då den skattlades (Johansson 1889–91:157). Den omnämns även år 1609 men saknas i Linde sockenkartas register från åren 1703–1704 över skattlagda eller öde hammare (Blomberg 1936:220, se LMS 1703-04:S46-1:1)

Terrängen på platsen utgörs av en omkring 50 meter bred och 5 meter djup dalgång med plan och delvis sank yta invid vattendraget. I lämningens södra del är dammvall på vardera sida om vattendraget, sammanlagt 20 meter lång i öst-västlig riktning, 2,0–2,5 meter bred och upp till 1 meter hög. Den är övertorvad och består av jord och sten. Norr om dammvallen förekommer stenar längs strandkanterna vilka förefaller utgöra en rest efter en raserad strandskoning eller en del av en grund hörande till en hammarbyggnad.

Figur 29. Schematisk plan över anläggningarna inom hammarområdet (objekt 6).

Stenarna förekommer längs en sträcka om 30 meter. Inom området förekommer hammarslagg och jorden är kraftigt sotfärgad. Slaggen består av 0,05–0,1 meter stora, trögt flutna, slaggstycken, till färgen rödbruna till svarta. Väster om vattendraget finns en övertorvad slaggharp, 5 meter i diameter och 0,4 meter hög. I kartor över Gusselby och Gusselhyttan från tidigt 1800-tal syns vattendraget vid platsen för hammaren avgränsas i en kvillfåra (LMA 1813:18-LIN-84, LMA 1815:18-LIN-93, LMA 1862:18-LIN-437). Möjligen återger dessa kartor en grävd kvillfåra som hört samman

med hammaren. I samband med inventeringen påträffades kvillfåran i form av en svag försänkning som var beväxt med våtmarksväxtlighet. Det gick dock inte att med säkerhet säga om det rörde sig om en naturligt skapad fåra eller om den var grävd i syfte att reglera det inkommande vattnet i huvudfåran där hammargrunden är belägen.

Lämningen uppfyller kulturmiljölagens tre kriterier för fornlämning då den är varaktigt övergiven, representerar äldre tiders bruk och äldre än år 1850.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 30. Panoramavy över dammen till tegelfabriken (objekt 7) sedd från väster. I bildens högra del syns den södra dammvallen vara avgrävd med ett omlöp runt de tidigare dammluckorna till höger i bild. I dammens norra del finns två dammluckor, dels till turbinrum, dels regleringslucka i vattendraget.

Objekt 7: tegelindustri – L1981:9963

Tegelindustri inom ett 36×20 meter stort område i nord-sydlig riktning, bestående av husgrund efter tegelindustri norr om vattendraget och dammkropp inom del av vattendraget. På platsen låg tidigare ett tegelbruk som omnämns i Örebro Länskalender åren 1897–1905 (KMR). Tegelindustrin förekommer varken i häradskartan från åren 1864–1867 eller i ekonomiska kartan från år 1957 och har därmed varit verksam under tiden däremellan (se RAK 1864-67:J112-73-1; RAK 1957:J133-11F2d58). Enligt Hugo Larsson var teglet märkt med bokstaven "A" (muntlig).

Dammkroppen är konstruerad av murad natursten påstruken med betong, 18 meter lång i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning, 0,5–4,0 meter bred och upptill 2 meter hög. Två öppna dammluckor i norra delen leder bland annat till ett turbinrum (KMR). Turbinrummet vid norra strandkanten är 3×3 meter stort med upptill 2 meter höga betongväggar. Norr om turbinrummet är en 26×7 meter stor byggnad i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning. Grunderna är delvis kallmurade av 0,4–1,0 meter stora block, delvis påstruken med betong och på sina ställen armerad med slaggsten av oregelbunden form.

Södra delen av dammvallen saknas och vid platsen förefaller ett omlöp för vattendraget har

grävts genom dammvallen. I tidigare lämningsbeskrivning i kulturmiljöregistret (KMR) förefaller väderstrecken ha förväxlats (inventerad år 1981, KMR). Det beskrivs att den västra delen av dammvallen saknas. Dock har väster kommit att förväxlats med söder. Sannolikt avgrävdes den södra delen av dammvallen därmed strax efter det att tegelindustrin lagts ned och vattenmagasinering inte längre var nödvändig.

Lämningen uppfyller inte kulturmiljölagens tre kriterier för att bedömas som fornlämning då lämningen är yngre än år 1850. Den är emellertid varaktigt övergiven och representerar äldre tiders bruk då vattenkraft nyttjats för att driva anläggningen.

- *Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning*

Figur 31. Stenvalvsbro (objekt 8). Uppförd vid tillfälle mellan åren 1815-1885.

Objekt 8: bro – L1980:129

Stenvalvsbro i ett spann, ännu i bruk som bilväg. Bron är ca 9,0×4,5 meter stor i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning. Spannet är 2 meter långt och 1 meter högt. Bron består av 0,4–0,6 meter stora stenar, i sen tid överdragna med cement. Metallavbärare och 14 stenstolpar avgränsar bron (KMR).

Bron syns först i en karta från år 1885 men inte i föregående karta från år 1815 (LMA 1815:18-LIN-93; LMA 1885:18-LIN-615). Enligt kartan från år 1885 var broarna objekt 8 och 9, belägna 25 meter från varandra, i bruk samtidigt. Syftet med den senare uppförda bron (objekt 8) förefaller därmed svårtolkad men kan möjligen ha anlagts sedan den äldre bron (objekt 9) blivit utsliten och inte längre tålt tyngre transporter. Lämnningen uppfyller inte kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning då lämningen inte säkert kan antas vara äldre än år 1850 och ännu är i bruk. Däremot uppfyller den brukskriteriet då bron utgörs av en stenvalvsbro som representerar en äldre byggnadsteknik.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 32. Stenvalvsbro som förekommer i karta från 1703-1704. Utgjorde del av väg som löpte mellan Gusselhyttan och landsvägen som löpte längs Råsvalens östra strand. Foto från nordväst.

Objekt 9: bro – L1981:9987

Stenvalvsbro, 7×4 meter stor i nordöstlig-sydvästlig riktning. Valvet är 3 meter långt och 1,2 meter högt. Bron byggd med 0,4–0,6 meter stora stenblock (KMR). Vägbanan saknas och har ersatts av en tråspång för gångtrafik över bron. I fastighetskartan är en stig markerad på platsen, vilket ytterligare indikerar att bron räknas vara i bruk.

Bron förekommer i Linde sockenkarta från åren 1703-1704 och utgjorde del i den äldre vägen mellan Gusselhyttan och landsvägen, numera väg 864 (se figur 8, LMS 1703-04:S46-1:1). Lämnningen uppfyller inte kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning då lämningen inte är övergiven då den ännu nyttjas för gångtrafik. Däremot bedöms stenvalvsbroar generellt uppfylla brukskriteriet (se Lämnningstypslistan 2021:15). Vidare kan bron antas vara äldre än år 1850 då en bro finns utritad på kartan från åren 1703-1704, dock anges inte att det rör sig om en stenvalvsbro.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 10: kvarn – L2021:3597

Kvarn, uppgift om tre kvarnar, enligt sockenkarta från 1703–1704, se sidan 13, (LMS 1703-04:S46-1:1). Enligt kartan var tre skvaltkvarnar belägna nedströms bron (objekt 9) längs en sträcka om cirka 200 meter. Vid platsen påträffades inga lämningar efter någon av kvarnarna. Sträckan mellan bron (objekt 9) och hyttområdet (objekt 14) utgörs av strandbankar med lersilt som visar spår av urskärningar av ytterkurvorna och pålagringar av lersilt i innerkurvorna. Därmed är strandbankarna föränderliga över tid och eventuella grundrester kan ha försvunnit. Inom hyttområdet är slaggsten påfört längs strandkanterna, vilka kan täcka äldre grundrester för kvarnarna. Då inga synliga lämningar förekommer bedöms kvarnarna som uppgift om.

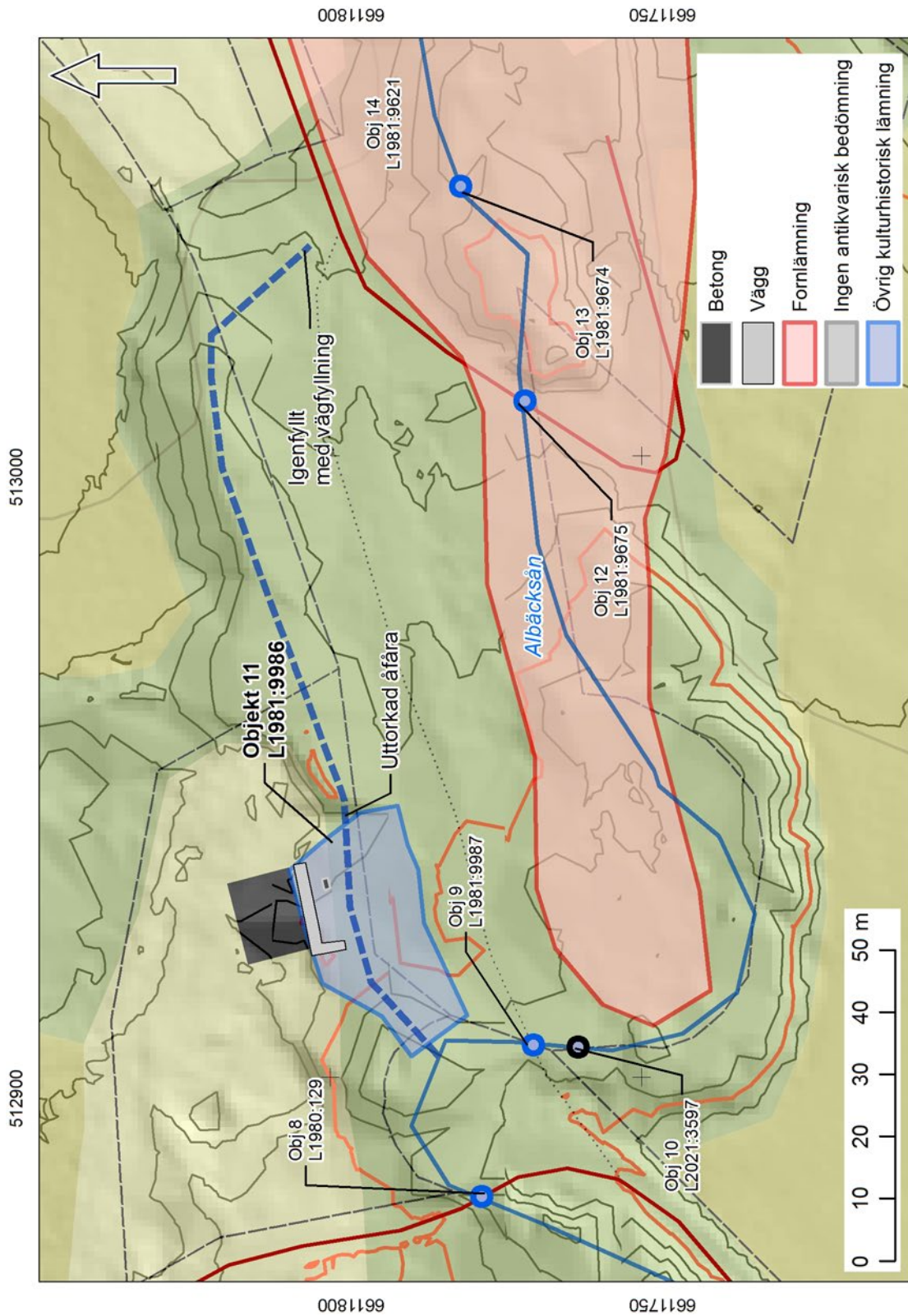
- *Antikvarisk bedömning:*
ingen antikvarisk bedömning

Objekt 11: träindustri – L1981:9986

Sågverk och raffelstoppsfabrik. Markerad som "Såg" i ekonomiska kartan från år 1957 (RAK 1957:J133-11F2d58). Inom ett område om 40×20 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning finns grundrester efter industribyggnad och en äldre, uttorkad, naturlig åfåra som nyttjats som ränna. Grundrester efter industribyggnad som mäter 14×8 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning, bestående av en 1,5 meter hög kallmurad och murad vägg längs nordvästra långsidan. Väggen är murad med cementbruk längs en sträcka om 6 meter i sydvästra ändan medan norra utgörs av kallmur i tre oregelbundna skift. I kallmurad del är utvald natursten 0,4–0,6 meter stora. Numera är en maskinhall uppförd på platsen för den äldre väggen. Sydvästra kortsidan utgörs av kallmurad vägg och jordvall med en öppning för vattnets uttrinnande i Albäcksån. Väggen är kallmurad i gråsten, 1,5 meter hög och 1,3 meter bred. Stenarna vid öppningen är delvis raserade ned mot sydväst. Väggrester saknas i sydöst och nordöst. Innanför grunden finns en centralt placerad betongplint 1,6×0,8 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning och 1,7 meter hög. Sannolikt är den del av en sågram. I området förekommer tegelpannor märkta "Heby Sillbo", vilka var verksamma åren 1870–1971 (www.taktegel.se).

Vatten har inkommit via en äldre åfåra i nordöst som sannolikt tillförts vatten från Albäcksån. Sedan en ny vägsträckning uppförts under 1900-talets första hälft (se objekt 11) har den äldre fårans inlopp från Albäcksån blivit igenfylld. Sågverket är markerat i ekonomiska kartan från år 1957. Enligt kartan erhåller den äldre åfåran vid sågen vatten genom ett system av åkerdiken i nordöst. Men här rör det sig sannolikt inte om vatten som nyttjats för driften av sågen utan snarare om att nyttja den äldre fåran till dagvattensavrinning under en tid där vattenkraften bör ha ersatts med elkraft. Lämningen är yngre än år 1850 och uppfyller därmed inte kulturmiljölagens ålderskriterium.

- *Antikvarisk bedömning:*
övrig kulturhistorisk lämning

Figur 33. Schematisk plan över lämningarna vid sågen (objekt 11). Skala 1:1 000.

Figur 34. Sentida stenvalvsbro som kom att ersätta den äldre landsvägsbron (objekt 9). Foto från öster.

Objekt 12: bro – L1981:9675

Stenvalvsbro, 10×5 meter stor i nordöstlig-sydvästlig riktning, ännu i bruk som körväg. Bron är försedd med ett valv, 4,5 bred och 1,5 meter hög med moderna broräcken av metall. Bron är byggd med 0,5–1,0 meter stora kallmurade kvaderstenar. Bron förekommer först i ekonomiska kartan från år 1957 då ny sträckning för vägen mellan Gusselhyttan och landsvägen uppförts som ersatt del av äldre väg (se objekt 8) (RAK 1957:J133-11F2d58). Sannolikt har den nya vägen och bron uppförts för att klara fordonstrafik till och från Gusselhyttan. Senare har väg 68 ersatt brons (objekt 12) vägavsnitt. Lämningen är yngre än år 1850 och uppfyller därmed inte kulturmiljölagens ålderskriterium. Vidare är bron ännu i bruk och utgörs av en sentida uppförd stenvalvsbro. Den uppfyller därmed inte brukskriteriet.

- *Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning*

Figur 35. Stenvalvsbro (objekt 13) som saknas i kartmaterial över Gusselhyttan. Foto från nordöst.

Objekt 13: bro – L1981:9674

Stenvalvsbro, 9×3 meter stor i nordöstlig-sydvästlig riktning, inte längre i bruk. Den är försedd med ett valv som är 3 meter brett och cirka 1,2 meter högt, byggt med 0,3–0,5 meter stora stenar och delvis betonglagad. Bron saknas i samtliga kartor över Gusselhyttan och dess ålder kan därmed inte fastställas. Den är emellertid dels belägen inom sträcka där tre kvarnar tidigare funnits (objekt 10), dels inom Dalkarlshytte bruk och kan möjligen knytas till någon av dessa verksamheter. Bron uppfyller förvisso övergivandekriteriet och brukningskriteriet då den utgörs av en stenvalvsbro. Däremot saknas möjlighet att utifrån historiskt källmaterial datera bron eller möjlighet att tydligt koppla bron till annan verksamhet. Bron uppfyller därmed inte ålderskriteriet då möjlighet saknas att bedöma eller uppskatta dess ålder.

- *Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning*

Figur 36. Karta från år 1846 som visar området för Dalkarlshytte bruk. I bildens högra del syns en damm varifrån en vattenränna inlöper i masugnens vattenhjul (LMA 1846:18-LIN-289).

Objekt 14: hyttområde – L1981:9621

Hyttområde, Dalkarlshytte bruk. Hyttområde mäter 280×60–20 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning (KMR), se sidan 12ff för historik.

I samband med att väg 68 anlades genom området utfördes en arkeologisk undersökning under 1960-talet varvid det anges att en förmodad hammaranläggning påträffades (KMR). Läget för masugnen var därmed där vägbron numera passerar över området varför inga lämningar efter masugnen och tillhörande hjulhus idag finns kvar. Området utgörs främst av ett område med slaggvarp och slaggförekomst.

Den större slaggvarpen är belägen väster om vägbron till väg 68. Slaggvarpen är 110×30 meter i östnordöstlig-västsydvästlig riktning och upp till 4 meter hög. Den är anlagd i bäckravinens norra strand i slänten ned mot vattendraget. Slaggen är fluten, grå och blågrön till färgen med släta ytor. Slaggvarpen är avbanad på ovansidan och delvis uteroderad i ån. På södra sidan om ån finns en slaggvarp, 30×10 meter stor och upp till 3 meter hög (KMR).

Inom resterande område nedströms slaggvarparna förekommer en slaggvarp som troligen dithörts genom avstjälpning och som delvis förts dit av strömmen.

Lämningen uppfyller samtliga tre av kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Lämningen är äldre än år 1850, övergiven och representerar äldre tiders bruk.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 37. Dammvall (objekt 15) sedd från väster. Den norra dammöppningen är vattenförande medan den södra är något högre belägen och utgjordes möjligen av en överfallsöppning.

Figur 38. Dammvallen (objekt 15) sedd från norr. Betongskikten har delvis lossnat och rasat ned i vattendraget.

Objekt 15: dammvall – L1980:334

Dammvall till Dalkarlshytte bruks masugn (objekt 14). Dammen är synlig i två kartor från år 1846 där den syns leda vatten via en ränna till masugnen som varit belägen 40 meter väster om dammen, se figur 37 (LMA 1846:18-LIN-285; LMA 1846:18-LIN-289). Rännan har varit belägen längs ån norra strandkant och utgått från den norra dammens norra del. Rännans fallhöjd mellan dammen och masugnen bör ha varit omkring 1 meter.

Av rännan kunde emellertid inga spår påträffas i fält. Dammvallen är 20 meter lång i nord-nordvästlig-sydsydöstlig riktning, bestående av två landfästen och mittenpelare av jord och sten, förstärkt med betong. Norra landfästet till dammvallen är omkring 6 meter långt, 3 meter brett och intill 1 meter högt. Dess norra ände avslutas mot naturlig förhöjning. Även det 10 meter långa, södra landfästets södra ände avslutas mot förhöjning. Mellan landfästen är i vattendraget en mittpelare, omkring 2×2 meter och 0,6–1,0 meter hög och delvis raserad där den ytliga betongen lossnat och blottat den inre stenfyllningen.

I dammvallen finns två öppningar. Endast den norra var vattenförande i samband med fältinventeringen. Bredden på öppningarna är 2–3 meter där den norra är bredare. Vid sidorna till den norra öppningen finns huggen natursten omkring 0,6–1,5 meter stora, nedrasade i

vattendraget. De nedrasade stenarna utgör sannolikt rester av en tidigare kallmurad dammöppning. Inga fästeanordningar kunde observeras vid den södra dammöppningen som även var något högre belägen och som därmed möjligen utgjorts av en överfallsöppning. Inslaget av betong i dammkroppen antyder att dammen varit fortsatt i bruk efter Dalkarlshytte bruks hytta (objekt 14) nedströms lagt ned verksamheten. I detta fall kan dammen möjligen ha reglerat vatten till sågen 250 meter nedströms (objekt 11). Lämningen uppfyller tre av kulturmiljölagens kriterier för att bedömas som fornlämning. Den är äldre än år 1850, övergiven och representerar äldre tiders bruk då den ursprungligen nyttjades till att dämna vatten till en hytta.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Objekt 16: dammvall – L1980:600

Överförd till annan lämning. Se objekt 19.

- *Antikvarisk bedömning:*
ingen antikvarisk bedömning

Objekt 17: dammvall – L1980:601

Överförd till annan lämning. Se objekt 19.

- *Antikvarisk bedömning:*
ingen antikvarisk bedömning

Objekt 18: övrigt – L1981:9620

Överförd till annan lämning. Se objekt 19.

- *Antikvarisk bedömning:*
ingen antikvarisk bedömning

Objekt 19: småindustriområde – L2021:3720

Plats för såg och raffelstoppsfabrik. Lämningen utgörs av tidigare registrerade lämningar (objekt 16, 17, 18) som sammanförts i ett objekt då de är lämningar från samma verksamhet. Anläggningen är sannolikt från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal men förekommer inte i ekonomiska kartan från år 1957 (se RAK 1957:J133-11F2d58). Ingående lämningar utgörs av en damm, en grävd ränna och plats för såg och raffelstoppsfabrik.

Dammkroppen (tidigare objekt 16) av betong är 6×2 meter i nordnordvästlig-sydsydöstlig riktning och 2 meter hög. Den är belägen öster om en betongtrumma. Vid dammöppningens sidor ses fästankordning i järn för tidigare luckan. Delar av dammens betongkropp har spruckit och lossnat och förefaller endast hållas samman av armeringen. Dammens syfte har varit att vid stängning höja vattennivån och därmed leda vatten till en ränna och industribyggnaden i söder som fungerat som såg och raffelstoppsfabrik.

I rännans centrala del ska tidigare ett dämme ha observerats (tidigare objekt 17), vilken dock inte påträffades i samband med aktuell inventering år 2021 (KMR). Det blev möjligen bortschaktat vid anläggandet av vägtrumman på platsen.

Rännan (objekt 18) i lämningens södra del har grävts genom en ånabbe och mäter 55×3–2 meter i östnordöst-västsydvästlig riktning. Djupet är 2–3 meter. I rännans sidor påträffas nedrasade stenar efter tidigare stensatta kanter. Stenarna mäter omkring 0,3–0,5 meter och utgörs av natursten. Rännans syfte har varit att leda vatten till industribyggnaden för kraftutvinning, sannolikt försedd med turbin.

I rännans västra ände påträffades en större ansamling stenar inom en yta om 20×10 meter som sannolikt utgör nedrasade stenar efter den tidigare sågen. Stenarnas storlek varierade mellan 0,2 och 0,8 meter. Inga tydliga strukturer efter husgrunden kunde identifieras, vilket antyder att byggnaden rivits varefter kvarlämnade stenar rasat ned i sänkan i den grävda rännan. Lämningen uppfyller inte kulturmiljölagens samtliga tre rekvisit för att bedömas som fornlämning då den är yngre än år 1850.

- *Antikvarisk bedömning:*
övrig kulturhistorisk lämning

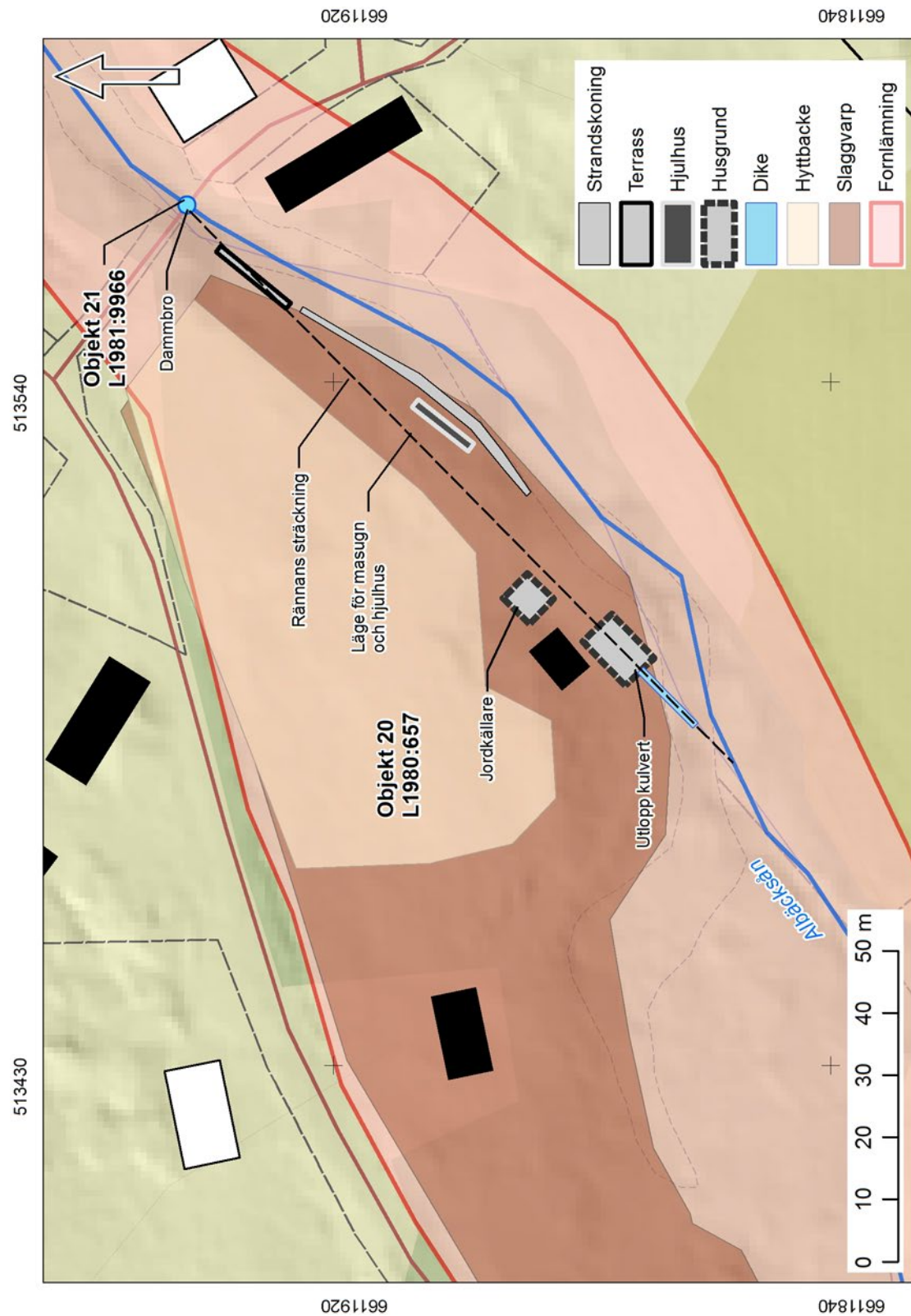
Figur 39. Invid en betongtrumma finns rester efter en damm av betong (tidigare objekt 16). Betongen är sprucken hänger delvis löst. Foto från nordväst.

Figur 40. Grävd ränna (tidigare objekt 18) som ledde vatten till såg- och raffelstoppsfabrik. Foto från nordöst.

Figur 41. I den grävda rännans sydvästra ände fanns en stor ansamling sten som troligen utgör nedrasade delar av såg-och raffelstoppsfabriken. Foto från sydväst.

Figur 42. Schematisk plan över lämningarna längs vattendraget inom Gusselhyttans hyttområde. Skala 1:1 000.

Figur 43. Plats för ränna som utgått från dammbrons norra valv (objekt 21). Till vänster i bild ses del av terrasserad mur. Rännan har varit placerad till sydöst (till höger i bild) om muren. Foto från sydväst.

Figur 44. Kraftigare strandskoning vid platsen för masugn och vattenhjul. Lämningarna är till större delen täckta av raserings- och jordmassor. Foto från nordöst.

Figur 45. Utlopp för kulverterad ränna som sannolikt varit kulverterad från hjulhuset. På marken ovanför kulverteringen syns del av byggnad med betongrester. Foto från sydväst.

Objekt 20: hyttområde – L1980:657

Hyttområde för Gusselhyttan, 490×90 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning (KMR). Ingående lämningar utgörs av två slagghvarpar, en hyttbacke, fyra husgrunder och en ränna. Äldsta belägget för hyttan är från år 1539 (Johansson 1889-91:293). År 1817 sammanslogs Gusselby hytta med Gusselhyttan varvid produktion vid masugnen pågick fram till år 1945 (Hagström 1994:9). Se sidan 12ff för historik. Hyttbacken utgörs av en plan yta om 120×40 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning, beväxt med lövsly. Masugnen har rivits sedan verksamheten lades ned.

Vid fältinventeringen inventerades området längs vattendraget. Längs vattendragets nordvästra strand, nedströms dammbron (objekt 21), fanns rester efter strandskoning längs en sträcka om 60 meter. Strandskoningen är 2–3 skift hög, av huggen sten 0,2–0,4 meter stora, med en sammanlagd höjd om 0,6–0,8 meter. Lämningar efter den ränna som syns i detaljkartor från 1800-talet, se sidan 20, utgörs av en terrasserad mur omkring 10 meter sydväst om dammbron. Längs en sträcka om 15 meter är den terrasserade muren 0,4–0,6 meter hög bestående av 2-3 skift med kallmurade stenar 0,3–0,5 meter stora. I sydväst har den terrasserade muren täckts av nedrasade jordmassor. Även platsen för hjulhuset är täckt med nedrasade

jordmassor. Hjulhuset utmärks emellertid av kvaderhuggna stenar, 0,4–0,8 meter stora, lagda i 3–4 skift, med en sammanlagd höjd om 1–1,5 meter. I ett flertal stenar finns gängande bultar efter tidigare fästansordningar.

Sydväst om hjulhusgrunden finns en förfallen byggnad och två husgrunder i form en jordkällare samt ett möjligt turbinhus som varit anlagd ovanför den kulverterade rännan.

Vid platsen finns även rännans utlopp i vattendraget. Utloppet utgörs av valvslagen kulvert, kallmurad med slaggsten. Valvets spann är omkring 1,3 meter brett och 1 meter högt.

I hyttområdet nedströms hyttbacken förekommer avstjälningsplatser för hyttslag inom en yta om 120×80 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning. Inom avstjälningsplatsen förekommer mindre förhöjningar 0,5–1 meter höga med slagghvarp. I resterande område sydöst om sågen (objekt 19) förekommer hyttslag längs vattendragets strandkanter, sannolikt ditförda av strömmen, inom en yta om 130×30 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning. Lämningen uppfyller kulturmiljölagens samtliga tre kriterier.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Figur 46. Dammbron (objekt 21) sedd från nordöst. Vid uppströmssidan finns betongrester med gåtspår efter tidigare dammluckor i vardera valvöppning.

Objekt 21: bro – L1981:9966

Stenvalvsbro i nordvästlig-sydöstlig riktning, i två spann, 17×5 meter stor, ännu i bruk som körväg. Spannen är omkring 2 meter långa och 2 meter höga (KMR). Bron förekommer i en karta från åren 1703–1704 (LMS 1703-04:S46-1:1). Byggt med huggen sten, 0,4–1,0 meter stora. Vid nordöstra långsidan av bron finns rester efter pågjuten betong med gåtspår för tidigare dammluckor.

I tre detaljkartor från 1800-talet över Gusselhyttans hyttområde syns en vattenränna utgå från bron till hyttans masugn. Bron har därmed fungerat även som damm (LMA 1827:18-LIN-244; LMA 1856:18-LIN-381; LMA 1866:18-LIN-471). I ett fotografi från tidigt 1900-tal på dammbron ses delar av trärännan och på motsatt sida bron finns två spetluckor (Lindebilder). Att lämningen uppfyller två funktioner i form av bro och damm innebär att det är svårt att klart utröna vilket som varit dess primära syfte. Det är viktigt att avgöra vid värdering av antikvarisk bedömning. Som bro är lämningen ännu i bruk men som damm till hyttan är den övergiven. Som damm kan den dateras vara äldre än år 1850, likväl som den uppfyller brukskriteriet då dammen kan kopplas till en

Figur 47. I fotografiets nedre vänstra hörn syns dammbron (objekt 21). Vid det norra valvet syns två spetluckor på uppströmssidan och del av träränna i nedströmssidan. Foto från sydväst. Källa: Lindebilder.

hytta. Lämningen uppfyller dock inte övergiven-dekriteriet då bron ännu är i bruk och därmed inte kan betraktas som fornlämning.

- Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning

Objekt 22: gårdstomt/bytomt – L2021:3622

Bytomt för Gusselhyttan, omkring 260×50–170 meter i nordvästlig-sydöstlig riktning med utsträckning enligt storskifteskartan år 1815 (LMA 1815:18-LIN-93). Tomten är bebyggd med mestadels modern bebyggelse från 1900-tal. Äldsta omnämmandet för byn kan föras till år 1538 (Tham 1943:293). Byn har omgärdat hyttområdet och vattendraget. Då bytomtens samtliga gårdar är bebyggda bedöms lämningen som möjlig fornlämning.

- Antikvarisk bedömning: möjlig fornlämning

Figur 48. Hålldammen (objekt 23) från sydöst. Dammkroppen är välbevarad men dammluckan borttagen. Numera finns en träspång anlagd på dammkroppen.

Objekt 23: dammvall – L2021:3623

Hålldamm för Gusselhyttan. Inte längre i bruk och reglerar inte vatten. En träspång har i sen tid uppförts mellan dammens landfästen.

Dammen är 8 meter lång och 8 meter bred i nordöstlig-sydvästlig riktning och 0,6–1,5 meter hög. Den utgörs av kallmurad strandskoning i huggen sten, tre skift hög med 0,4–0,8 meter stora stenar. Borrhål förekommer med en diameter om 2,5–3,0 centimeter. Dammöppningen är 2,4 meter bred. I sidorna av dammöppningen är pågjuten betong med ingjutna järnanordningar och bevarade träreglar för tidigare dammlucka. På båda sidorna om dammen ligger lösa järndelar till en tidigare spetlucka. Betong är gjuten även upptill på dammkroppen, främst på det nordvästra landfästet.

Figur 49. Sydöstra sidan av dammen. Den kallmurade dammkroppen utgörs delvis av betong, bland annat med gåtspår med bevarade rester efter dammluckan i form av träreglar. Foto från väster.

Dammen förekommer i en karta från år 1815 men saknas i en äldre från år 1771 (LMS 1771:S46-39:1; LMA 1815:18-LIN-93). Emellertid är det inte ovanligt att lantmätare underlåtit att rita ut dammar. Men om man i samma kartor jämför Stora Aspasjöns utbredning ses att sjöns utbredning är betydligt större år 1815 än år 1771, vilket därmed talar för att dammen faktiskt har anlagts vid ett tillfälle mellan tiden för dessa två kartors upprättande. Utloppet enligt 1771 års karta överensstämmer med dagens utlopp för sjön, vilken är belägen omkring 250 meter nordöst om hålldammen.

Dammen har tidigare inventerats av Almunga AB men ej påträffats, sannolikt då man utifrån dammregistret sökt vid "Stora Aspasjöns utlopp" (se Ulphielm & Wikell 2017a; SMHI 1994:197). Men som ovan nämnt befinner sig dagens läge för sjöns utlopp på en annan plats än då dammen var i bruk och man sökte därmed på fel plats.

Lämningen uppfyller kulturmiljölagens samtliga tre kriterier då dammen är äldre än år 1850, inte längre är i bruk som hålldamm till hyttan och representerar äldre tiders bruk som hålldamm till hyttan.

- Antikvarisk bedömning: fornlämning

Objekt 24: Fyndplats – L1981:9647

Fyndplats med slaggförekomst. Inom två ytor som mäter 70×30 och 50×30 meter i nordöstlig-sydvästlig riktning förekommer slagg i markytan. Slaggen utgörs av hyttslag och består av 0,05–0,3 meter stora stycken, grå till blågröna, flutna och med slät yta. I hyttstämmoprotokoll från år 1814 omnämns att området vid sjön Aspa nyttjas som slaggstjälpningsställe av Gusselhyttans hyttlag. (Hyttstämmoprotokoll 1755-1825:151). Därmed utgörs sannolikt de befintliga ytorna för slaggförekomst av just en sådan avstjälpningsplats.

Enligt lämningstypslistan kan en fyndplats inte bedömas som fornlämning utan regleras vid behov enligt 2 kap. 3-5 §§ kulturmiljölagen (Lämningstypslistan 2021:22).

- *Antikvarisk bedömning:
övrig kulturhistorisk lämning*

Tolkning

Bergsbruksnäringen

Albäcksåns vattensystem utnyttjades, sedan första hälften av 1500-talet för drift av bergsbrukslämningar. Inledningsvis fanns under 1500-talet två hyttor: Gusselby och Gusselhyttan (objekt 2, 20) samt en hammare i Gusselby (objekt 6). År 1817 nedlades verksamheten vid Gusselby hytta då hyttlaget kom att sammanslås med Gusselhyttan där de därefter fortsatte tackjärnsproduktion tills hyttan nedblåstes år 1947. Mellan åren 1815 och 1823 anlade Dalkarlshytte bruk en hytta (objekt 14) vid Albäcksån, vid den plats där väg 68 numera passerar över vattendraget. Hyttan nedblåstes mellan åren 1846 och 1864.

Inga tydliga synliga lämningar finns kvar efter någon av hyttornas masugnar. Vid Gusselby kom kvarn- och sågverksamheten att dominera platsen under 1800-talet. Emellertid ärvde dessa verksamheter den äldre hyttedammen och hjulhuset återanvändes till att driva kvarnen. Därmed finns, förutom slagghvarp, ännu synliga spår efter hyttverksamheten på platsen i form av damm och strandskoning.

Vid Dalkarlshytte bruk anlades väg 68 under mitten av 1900-talet varvid masugnen undersöktes arkeologiskt och togs bort. Hyttområdet delas därmed av en trafikerad väg och är till stor del i övrigt beväxt med sly. Här finns enbart slagghvarp kvar som vittnar om att hyttan funnits vid platsen. På grund av vägen som delar hyttområdet är sikten mellan hyttbacken och hyttans damm (objekt 15) skymd och det är svårt att få en översikt mellan lämningarna inbördes relation.

Vid Gusselhyttan revs huvuddelen av byggnaderna kopplade till hyttverksamheten sedan verksamheten lades ned. Även området i Gusselhyttan är beväxt med sly och delar av hjulhuset har täckts över av nedrasade jordmassor vilket även här innebär att översiktligheten på platsen är skymd.

För drift av dessa hyttor har en hålldamm (objekt 23) reglerat vattenflödet från Stora Aspasjön som utgjorde dammsjö tillsammans med Stora Mjuggsjön. Hålldammen (objekt 23) förefaller emellertid vara anlagd kring skiftet mellan 1700-tal och 1800-tal, och därmed inte anlagd samtidigt

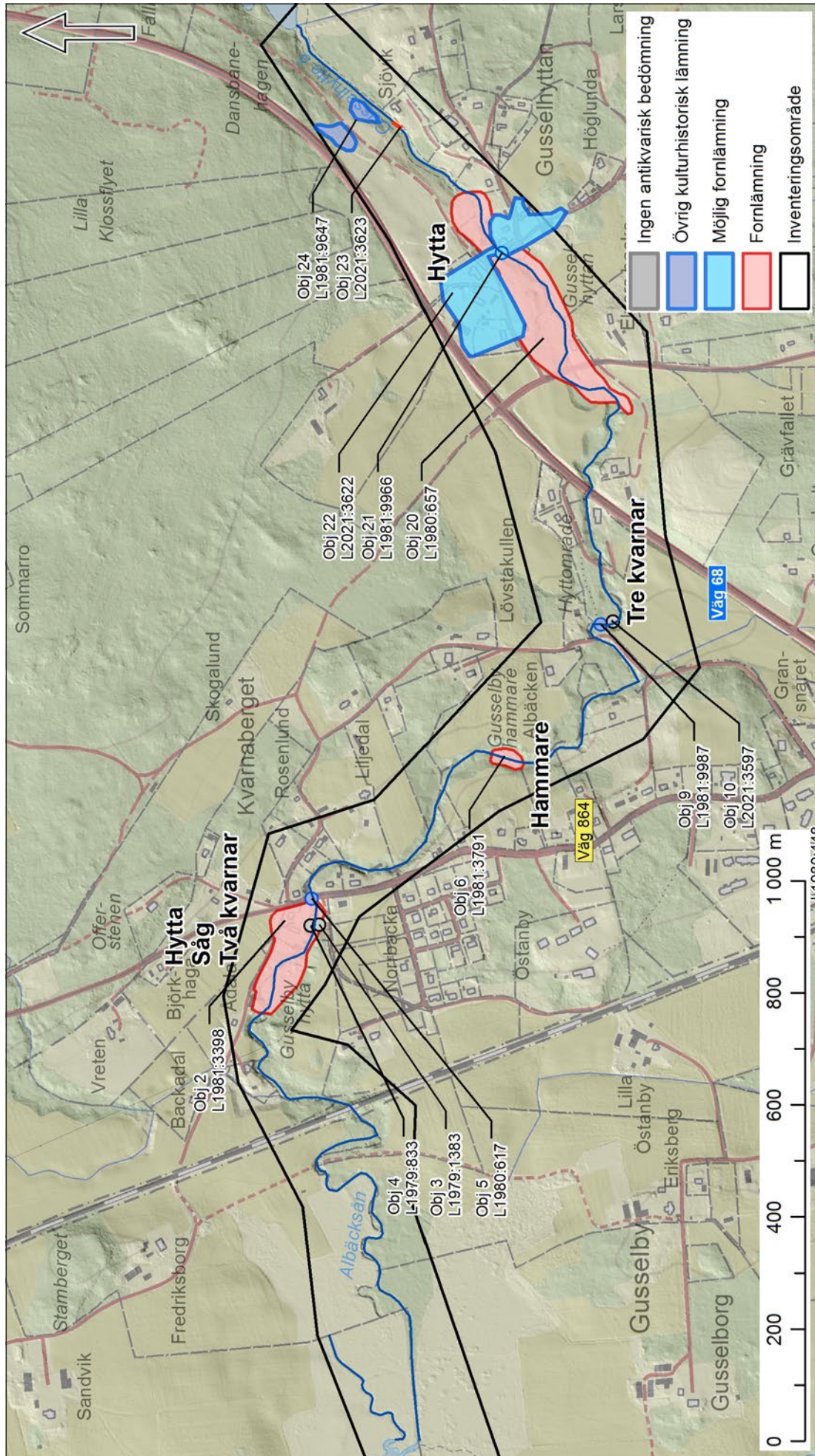
med hyttorna som uppfördes under 1500-tal. Sannolikt har sammanslagningarna av hyttlagen kring sent 1700-tal krävt en större vattentillgång på grund av de längre blåsningsstiderna. I detta fall har hålldammen (objekt 23) syftat till att reglera och nyttja Stora Aspasjöns som ett vattenmagasin.

Vid respektive hytta har en hyttedamm (objekt 2, 15, 21) funnits som fördelat vatten, via en vattenränna, till masugnarnas vattenhjul. Samtliga dammar finns ännu bevarade och är väl synliga även om de för en besökare kan vara svåra att nå då de är belägna i tomtmark eller i inhägnad hagmark. I fallet med Gusselhyttan är dammen utformad som en stenvalvsbro och fungerade därmed som en brodamm. Brons ålder har inte varit möjlig att datera och det är mycket möjligt stenvalvsbron har föregåtts av en brodamm av trä.

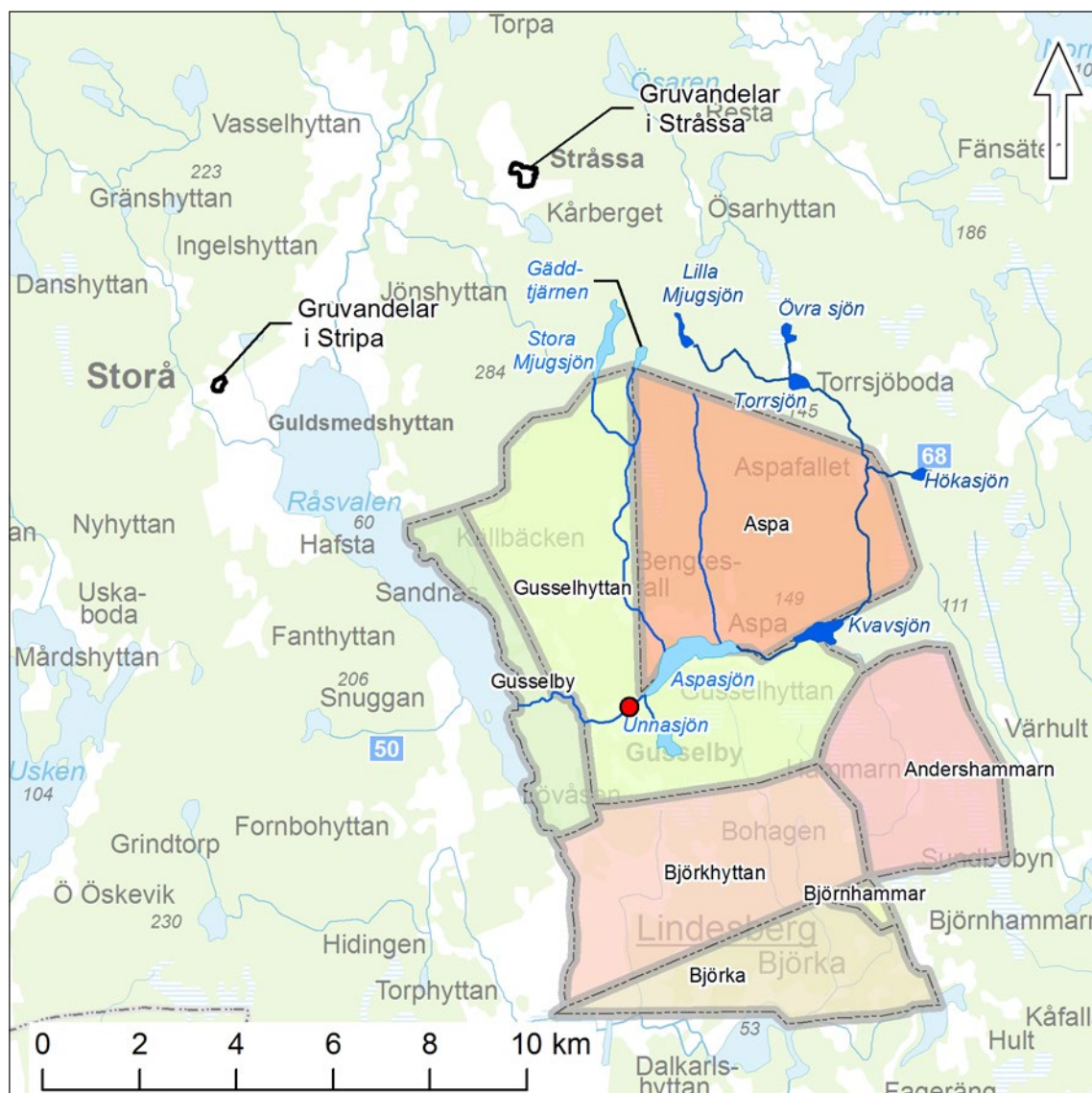
Hyttlagen i Gusselby och Gusselhyttan var som grannlag tätt förbundna med varandra där användningen av vattnet var en gemensam angelägenhet. Bland annat nyttjade man gemensamt en såganläggning (objekt 3) vid Gusselby. Såganläggningen förefaller emellertid ha flyttats under sent 1800-tal och inga tydliga lämningar påträffades efter sågen vid vattendragets södra sida.

Längs vattendraget fanns under 1700-tal sammanlagt fem skvaltkvarnar varav två i Gusselby (objekt 4) och tre i Gusselhyttan (objekt 10). Det stora antalet kvarnar återspeglar att området kring vattendraget utgjordes av två folkrika byar där kvarnarna nyttjades för malning av säd. Inga synliga lämningar finns kvar efter skvaltkvarnarna. Det förefaller bero på att nya verksamheter anlades på de platser där kvarnarna funnits, bland annat Dalkarlshytte bruk inom Gusselhyttans ägor. Vid Gusselby ersattes de tidigare två skvaltkvarnarna av en hjulkvarn under mitten av 1800-talet.

Under tiden som hyttorna var i verksamhet producerades biprodukter i form av slagg som stjälpes ut i området närmast hyttan. Detta resulterade i att vattendraget vid samtliga hyttor kantas av slaggstensförekomst längs sträckor om 200–500 meter. Slaggsten återbrukades även i form av

Figur 50. Lämningar som kan kopplas till bergsbruksnäringar som till äldsta delen kan dateras till 1500-tal. Skala 1:10 000.

Figur 51. Sju hyttlag sammanslogs och centraliserade sin produktion i Gusselhyttan (hyttan markerad med rött). Likaså överfördes vattentillgången från de tidigare hyttlagen i samband med att en ränna grävdes från Kvavsjön under 1870-talet. Malmen hämtades från Stråssa och Stripa i norr och nordväst. Jämför med figur 6. Skala 1:150 000.

vägfyllning och utgjorde ofta en gemensam tillgång till bergslagsbyarna. Detta var bland annat fallet i Gusselby där delar av den tidiga "sinderbacken" öster om masugnen delvis försvunnit.

Vid Gusselhyttan bedrev under 1800-talet sammanlagt sju hyttlag sin tackjärnsproduktion. Sammanslagningarna med de omgivande hyttlagen påbörjades redan under sent 1600-tal men skedde främst under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal då hyttorna i Björkhyttan, Aspa, Andershammar och Gusselby lades ned och flyttade över produktionen till Gusselhyttan. Det återspeglas bland annat i att hålldammen vid Stora Aspasjön

(objekt 23) anlades under denna tid. Därmed utökades sjöns utbredning. Därefter kom de inflyttade hyttlagens vattensystem att omledas till Gusselhyttan i och med att Kvavsjön och dess tillhörande vatten förbands med Stora Aspasjön under 1870-talet. Albäcksån var inte bara en viktig energikälla för hyttlagen i de två byar där Albäcksån genomflöt utan även en viktig angelägenhet för ett flertal kringliggande hyttlag mellan Lindesberg och Albäcksån. Samtliga hyttlag förde sin malm till Gusselhyttan och verksamheten kan närmast jämföras med ett kooperativ av kringliggande bergsbyars hyttlag.

Sammanläggningarna av hyttlagen skedde även under samma tid som flera av hyttlagen övergavs sina hammaranläggningar under sent 1700-tal. Inledningsvis hade samtliga ovan nämnda hyttlag under 1500- och 1600-talet mellan en och tre hammare i bruk. Under 1600-talet övergavs hamrarna i Gusselby och Gusselhyttan varefter de övriga hyttlagens hammare övergavs under 1700-talet.

Området omvandlades därmed från ett landskap där produktionen (tackjärn) och förädling (stångjärn) varit decentraliserad och utspridd till respektive hyttlags masugn och vattendrag till att genomgå en rationaliseringsprocess under 1700-talet där verksamheten centraliserades till en gemensam hytta (Gusselhyttan) där enbart produktion av tackjärn skedde. Ävenså vattentillgången centraliserades till Gusselhyttan under 1870-tal i och med förbindelsen mellan Kvavsjön och Lilla Aspasjön. Tackjärnet såldes därefter utanför produktionsområdet, antingen vid Lindesbergs stad eller till lokala hammaranläggningars som vid Dal-karls hytta (1981:3737) vars hammare lades ned år 1852 och Rockhammars bruk (L1981:1404).

Broar

Sammanlagt korsar tio broar vattendraget varav sex stenvalvsbroar är registrerade i KMR. Av broarna förekommer tre (objekt 5, 9 och 21) i en karta från åren 1703–1704. En bro är uppförd under 1800-talets mitt (objekt 8). En bro är anlagd under tidigt 1900-tal (objekt 12) och ytterligare en stenvalvsbro har daterats till tidigt 1900-tal (objekt 9). I ett fall (objekt 13) har en stenvalvsbro inte alls kunnat ges en datering då den saknas i kartor trots ett omfattande kartmaterial över platsen.

Även om broarna idag utgörs av stenvalvsbroar och broarnas läge i nästintill samtliga fall ses i kartmaterialet framgår det inte huruvida det då rör sig om stenvalvsbroar eller träbroar. Därmed går inte att säkert datera när stenvalvsbroarna anlades.

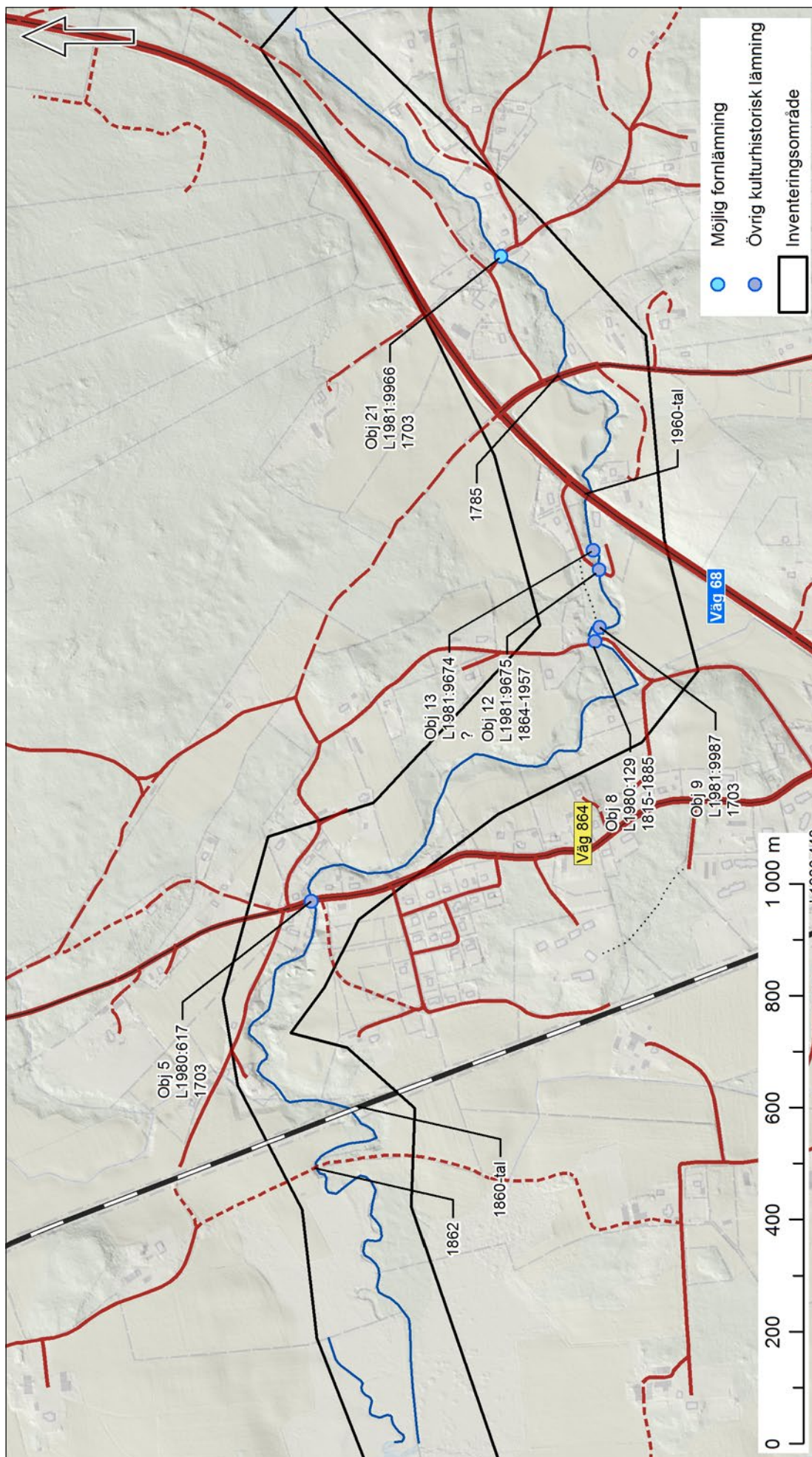
Antalet broar återspeglar det faktum att det rör sig om en folkrik byggd som genomgått en expansion av bebyggelse och verksamheter längs vattendraget. Vidare har vägnätet under 1900-tal uppgraderats på så vis att vissa stenvalvsbroar uppenbarligen inte ansett kunna bära tyngre trafik. Väg 68 ersatte objekt 12 som tidigare ersatte objekt 9.

Övrig industriell verksamhet

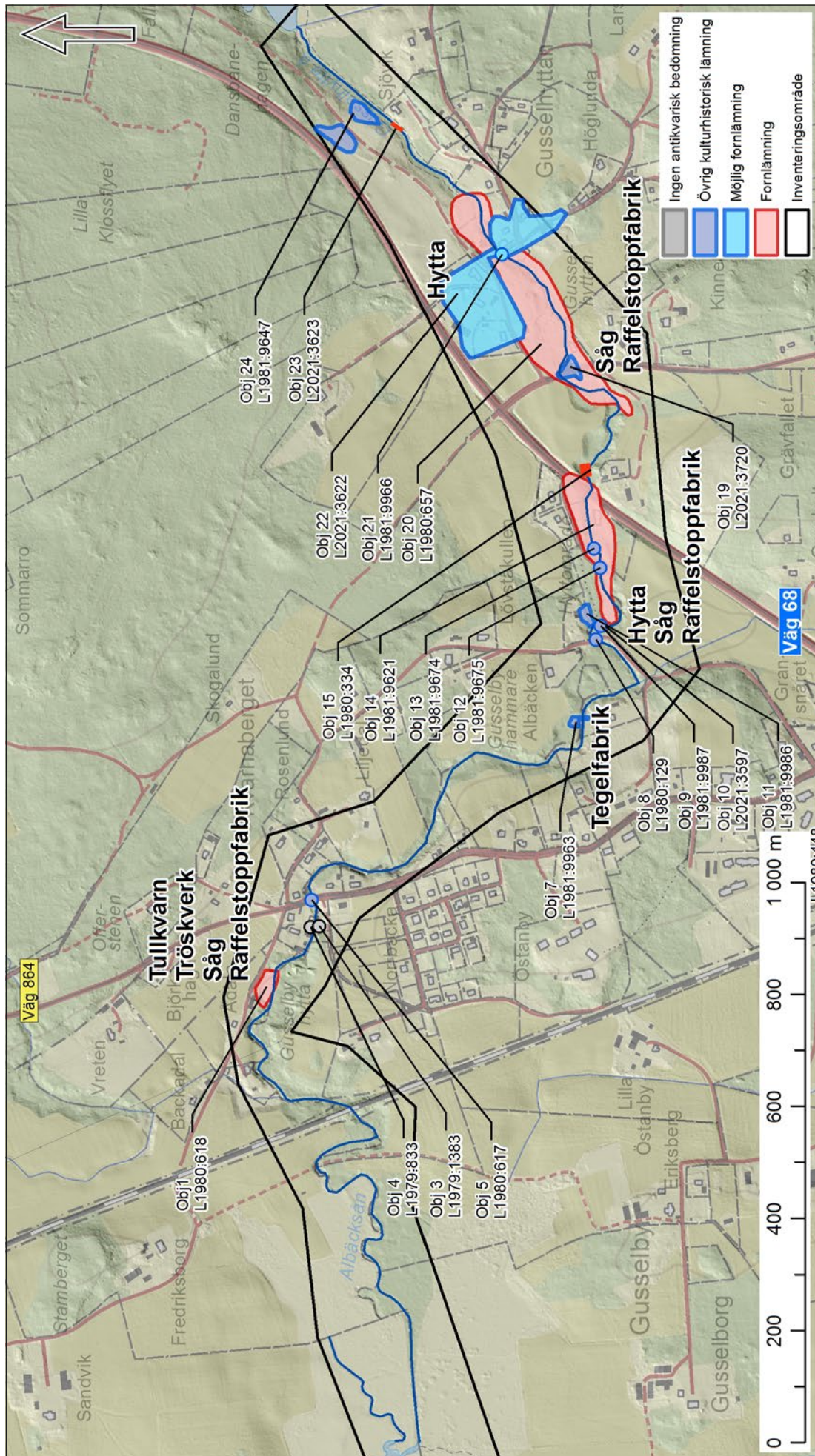
Under 1800-talet fram till modern tid tilltog den industriella verksamheten vid vattendraget. Den avtog först sedan vattenkraft inte längre erhöles direkt utan ersattes av eldrivna anläggningar under 1900-talets första hälft.

Under skiftet mellan 1800-talet och 1900-talet fanns, förutom masugnen vid Gusselhyttan, två sågar (objekt 11, 19), en tullkvarn (objekt 4), ett tröskverk (objekt 1) och en tegelfabrik (objekt 7). Anläggningarna var småskaliga och uppfyllde främst ett lokalt behov. De har i nästintill samtliga fall, förutom i Gusselby hytta, anlagts på platser där annan verksamhet inte tidigare bedrivits, vilket innebär att spåren efter protoindustriell och industriell verksamhet förekommer tätt längs vattendraget. Dess synlighet i landskapet varierar. Hjul-kvarnen vid Gusselby revs så sent som kring år 2000 och inga lämningar efter verksamheten är synliga på platsen. Dock är tröskverket och tegelfabriken inom Gusselbys ägor synliga om än svårtillgängliga. Såg- och raf-felstoppsfabrikerna inom Gusselhyttans ägor varierar i synlighet och är främst synliga i form av de rännor som nyttjats.

Albäcksåns vattensystem mellan sjön Rå-svalen och Stora Aspasjön har sammantaget från 1500-tal fram till mitten av 1900-talet varit intensivt nyttjad för sin vattenkraft. Vattendragen var en nödvändig resurs vid driften av bergsbruk och andra tillhörande verksamheter och kan närmast liknas med en kraftledning där respektive verksamhet kopplade upp sig i "eluttaget" via sitt vatten- eller turbin-hjul.

Figur 52. Sammanlagt tio broar korsar Albäcksån. Av dem är sex stenvalvsbroar registrerade. Även de övriga broar som inte finns registrerade i kulturmiljöregistret förekommer i äldre kartmaterial (se kart-årstal i figur 54) men är moderniserade eller saknar bevarade rester efter brons äldre delar. Skala 1:10 000.

Figur 53. Lämningar som kan kopplas till industriell verksamhet som bedrevs under 1800- och 1900-talets första hälft. Skala 1:10 000.

Referenser

Muntliga källor

Hugo Larsson. Född (1940-tal) och uppvuxen i Gusselby, aktiv i hembygdsföreningen. Telefonsamtal 2021-05-05.

Tryckta källor

Blomberg, D. 1936 *Bergsmän och borgare: minnen och anteckningar från en gammal svensk bygd*. Stockholm.

Johansson, J. 1889-91. *Om Noraskogsarkiv I*. Stockholm.

Landeholm, S. 2003. *Linde bergslag – en sammanställning över de bergshistoriska lämningarna i Linde och Ramsbergs socknar. Atlas över Sveriges bergslag*. Riksantikvarieämbetet, Järnkontoret Bergshistoriska utskottet Serie H 116.

Lämningstypslistan. 2021. *Lista med lämningstyper och antikvarisk praxis*. Version 5.0. Riksantikvarieämbetet.

Ramström, A. 2017. *Kulturhistorisk inventering, Gusselbyhyttan*. RAÄ-nr Linde 33:1, 261:1 och 262:1, Lindesbergs kommun, Västmanland. Arkeologgruppens rapport 2017:30.

SMHI, 1994. *Svenskt dammregister – södra Sverige*. SMHI hydrologi, nr 55, 1994.

Tham, W. 1943. *Lindesberg och Nora genom tiderna, del 1*. Lindesberg.

Ulfhielm, A & Wikell, R. 2017a. *Damm 311 – Stora Aspasjön*. Almunga AB.

Ulfhielm, A & Wikell, R. 2017b. *Damm 312 – Gusselby kvarndamm*. Almunga AB.

Historiska lantmäteriakter

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV

1770. Gusselby, storskifte, akt: 18-LIN-37

1813. Gusselby, enskifte, akt: 18-LIN-84

1833. Gusselby, laga skifte, akt: 18-LIN-130

1844. Gusselby, laga skifte, akt 18-LIN-242

1862. Gusselby, laga skifte, akt: 18-LIN-437

1865. Gusselby, hemmansklyvning, akt: 18-LIN-473

1884. Gusselby, hemmansklyvning, akt: 18-LIN-624

1898. Gusselby - Hyttblecket, rågångsuppstakning, akt:18-LIN-711

1899. Gusselby – Qvarnaberget, rågångskarta, akt: 18-LIN-691

1920. Gusselby - Pastorsbostället, hemmansklyvning, akt: 18-LIN-914

1817. Gusselhyttan, storskifte, akt:18-LIN-126

1769. Gusselhyttan, storskifte, akt:18-LIN-23

1785. Gusselhyttan, storskifte, akt:18-LIN-41

1806. Gusselhyttan, storskifte, akt:18-LIN-82

1815. Gusselhyttan, enskifte, akt:18-LIN-110

1815. Gusselhyttan, storskifte, akt:18-LIN-93
1827. Gusselhyttans hyttbacke, delning, akt:18-LIN-244
1841. Gusselhyttan, ägoutbyte, akt:18-LIN-157
1844. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-260
1844. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-261
1846. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-285
1846. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-289
1850. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-343
1851. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-344
1856. Gusselhyttans hyttbacke, delning, akt:18-LIN-381
1866. Gusselhyttans hyttbacke, delning, akt:18-LIN-471
1863. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-449
1879. Gusselhyttan - Aspajön, Vattenåtgärd, akt:18-LIN-577
1882. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-590
1885. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-615
1907. Gusselhyttan, hemmansklyvning, akt:18-LIN-734

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

1688. Linde bergslag, landkarta. S8:13
1703-04. Linde sockenkarta. S46-1:1
1703. Linde sockenkarta. S46-1:2
1770. Gusselby. storskifte, akt: S36-75:1
1771. Gusselhyttan, laga delning, akt:S46-39:1
1813. Gusselby, enskifte, akt: S46-37:1

RIKETS ALLMÄNNA KARTVERKS ARIV

1864-67. Häradsekonomiska kartan, akt: Aspa J112-82-21
1864-67. Häradsekonomiska kartan, akt: Linde J112-73-1
1957. Ekonomiska kartan, akt: Gusselby J133-11F2d58
1981. Ekonomiska kartan, akt: Gusselby J133-11F2d83

BERGSKOLLEGIUM 1619-1884

Bergsjordeböcker 1792
Bergsjordeböcker 1823

BERGSMÄSTAREN I NORA M.FL. BERGSLAG

Jordeböcker 1754-1823
Bergslagsstämmo-, hyttstämmo- och gruvstämmoprotokoll 1755-1825

Webbmaterial

Kulturmiljöregistret (KMR) <https://app.raa.se/open/fornsok/> 2021-06-21

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2021:36

